

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Azərbaycan firmalarında innovasiya fəaliyyəti: strateji və təşkilatı aspektlər ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Nəsibli Emin İbrahim oğlu

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d.,dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2019-ci il**

**“Azərbaycan firmalarında innovasiya fəaliyyəti: strateji və
təşkilati aspektlər”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060407

İxtisaslaşma: Menecment (sahələr üzrə)

Qrup: 232

Magistrant
Nəsibli Emin İbrahim oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.ü.f.d. Muradov Rəşad Hüseyn oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d. b/m Şamxalova Samirə Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2019

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	7
FƏSİL I. İNNOVASIYA ANLAYIŞI VƏ ONUN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ	11
1.1. İnnovasiya yönümlü inkişafın təmin edilməsinə konseptual yanaşmalar.....	11
1.2. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində innovasiya prosesinin yeri və rolu.....	21
1.3. İnnovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın idarə edilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmləri.....	25
FƏSİL II. İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞININ İNKİŞAFININ DÜNYA TƏCRÜBƏSİ.....	30
2.1. Müəssisələrin innovasiyalı inkişafının institusional hüquqi əsasları.....	30
2.2. Müəssisələrdə intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsi.....	38
2.3. İnnovasiya yönümlü inkişaf strategiyasının qurulması mexanizmləri	46
FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA YÖNÜMLÜ SAHİBKARLIĞIN TƏŞKİLATİ-İQTİSADI MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ	56
3.1. İnnovasiya sistemində informasiya resurslarından istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi	56
3.2. Kadr hazırlığında innovasiya texnologiyalarından istifadə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR.....	71
Cədvəllərin siyahısı.....	73
Qrafiklərin siyahısı.....	73

INNOVATION ACTIVITY OF AZERBAIJAN COMPANIES

SUMMARY

The relevance of the topic. The desire of countries to enter global innovation environment largely depends on the quality and scope of strategic and organizational development process of innovation activities. That is why, innovation is essential tool for the development of the economy in such countries that are in a process of finishing transition economy.

Objectives and duties of the research. To prepare proposals and recommendations for increasing the innovation activities of local firms, evaluating intellectual property in firms, and determining mechanisms for setting up an innovation-driven development strategies.

Research methods. There has been used experimental and theoretical research methods such as induction and deduction, comparison, grouping and mathematical-statistical methods.

Information base. In this study, information of state bodies of the Azerbaijan Republic and international scientific articles and journals were investigated.

Limits of the research. Lack of specific statistical and economic indicators, intellectual property rights, on innovation activities of domestic firms.

The results of the research. Creating business incubators within the country in order to develop innovation activities is substantial issue in increasing scientific and intellectual potential of country. By creating a service systems which are based on a technology and scientific research we can achieve innovative entrepreneurship in agriculture and ICT sector.

Practical significance of the results. Results may be important for the organization of innovation-oriented activities for the solution of existing problems in the field of human resources, effective use of information resources, and evaluation of intellectual property objects.

Key words. (innovation, human resources, intellectual property, agriculture)

İxtisarlar və işarələr

MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
R&D	Research and Development
TMK	Trans Milli Korperasiyalar
İM	İnnovasiya Mərkəzi
İİTKM	İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BB	Böyük Britaniya
AFR	Almaniya Federativ Respublikası
İKT	İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları
WIPO	World Intellectual Property Organization
səh.	səhifə

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Hal-hazırda ölkə gündəmində iqtisadiyyatın modernləşməsi və yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması ən aktual mövzulardan biri kimi çıxış edir. Belə ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkələrdən həm elmi-texniki geriliyi, həm də qlobal innovasiya mühitinə daxil olmaq istəyi tətbiq olunan yeniliklərin keyfiyyətindən və həcmindən bir sözlə, innovasiya fəaliyyətinin strateji və təşkilatı cəhətdən formalaşması prosesindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Ümumiyyətlə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin əvvəlki təcrübələri göstərir ki, innovasiya fəaliyyətinin daha da səmərəli mexanizmlərinə sahib olan, yeniliklərin vacibliyini anlayan və reallaşdırılmasının inkişaf etdirilmiş strukturuna malik olan firmalar və ya sahibkarlıq subyektləri qlobal bazarlarda rəqabət mübarizəsində rəqiblərinə asanlıqla qalib gəlirlər. Bu səbəbdən də keçid iqtisadiyyatı dövrünü arxada qoyan Azərbaycan kimi ölkələrin iqtisadi tərəfdən mütərəqqiyə nail olmaq üçün innovasiyaların tətbiqi əvəzedilməz xarakter daşıyır. Bütün bunların sonunda isə dövlətin iqtisadi siyasətinin bazisini dünyaya inteqrasiya edən, dinamik inkişaf edən və tarazlı iqtisadiyyata malik olmaq yolunda struktur dəyişikliklərinin stimullaşdırılması durur.

Ölkədə fundamental islahatlar çərçivəsində başlıca olaraq qeyri-neft sektorunun inkişafına məqsədlənən iqtisadi modelə keçidlə bağlı innovasiyaların tətbiqi arealı geniş zərurət xarakteri daşıyır. Sözsüz ki, bütün bu islahatlar dalğası milli innovasiya sisteminin rəqabətə davamlı formada yaradılması məcburiyyətindən irəli gəlir. Belə ki, ölkədə iqtisadiyyatın şaxələnməsi və innovasiya fəaliyyətinin geniş tətbiqi sürətləndirilməsi hədəfilə bütün əlaqəli sahələrdə stimullaşdırıcı mexanizmlərin qurulmasına prosesinə başlanılmışdır. Eyni zamanda, həmin mexanizmlərə nümunə kimi strateji yol xəritəsinin təsdiq edilməsi və burada əsas kimi iqtisadiyyatın perspektivləri nəzərdə tutulmuşdur.

İnnovasiyalı iqtisadiyyata keçidlə əlaqədar olaraq hal-hazırda respublikamızda firmalarda innovasiyanın tətbiqi və firmaların fəaliyyətinin bütün

funksional sferalarında səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün geniş imkanlar var bu baxımdan da dissertasiya işi aktual xarakter daşıyır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycan firmalarının innovasiya fəaliyyətinin nəzəri və praktiki baxımdan indiyə kimi kifayət qədər araşdırılmamış eləcə də bu özünü, yerli firmalarda innovasiya yönümlü informasiya bazasının olmamasında da tapmaqdadır. Həmçinin, firmadaxili innovativ inkişafın təmin edilməsində dünya təcrübəsi tam şəkildə ümumiləşdirilməmişdir. Bu baxımdan da ölkədə innovasiya yönümlü ciddi islahatların aparılması və bu fəaliyyətlərin dövlət tərəfindən təşviq olunaraq stimullaşdırılması kimi müəyyən prioritet istiqamətlərin, həmin işlərin həyata keçirilməsi məqsədilə qabaqcıl ölkələrin mütərəqqi üsullarından istifadə edərək tədqiqatların həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulmaqdadır.

Dissertasiya işinin məqsədi və vəzifələri: İşin məqsədi yerli firmaların bazarlarda mövcudluğu zamanı innovasiya fəaliyyət ilə bağlı özünəməxsus cəhətlər, strateji və təşkilatı tərəflərin nəzərdə tutularaq öz fəaliyyətlərində rentabelliyyətin artırılması və səmərəliliyin qiymətləndirilməsi baxımından nəzəri və bir sıra praktiki tövsiyə və təkliflər hazırlanmasından ibarətdir.

Həmçinin tədqiqat prosesində cavablandırılacaq suallar aşağıda qeyd edilməklə bir sıra vəzifələri də özündə ehtiva edir.

-davamlı iqtisadi inkişafın nail olunmasında innovasiya prosesinin yeri və rolunu müəyyənləşdirmək;

-innovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın idarə edilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmlərini müəyyənləşdirmək;

-yerli firmaların innovasiyalı inkişafının institusional hüquqi əsaslarını təhlil etmək;

-firmalarda intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsi vəziyyətini tədqiq etmək;

-innovasiya yönümlü inkişaf strategiyasının qurulması mexanizmlərini müəyyənləşdirmək və iqtisadiyyatın əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatının inkişafında innovasiyaların tətbiqi barədə araşdırma aparmaq;

-kadr hazırlığında innovasiya texnologiyalarından istifadə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaq.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Belə ki, predmet olaraq Azərbaycan firmalarının innovasiyalı inkişafının təmin olunmasında təşkilatı və strateji aspektlər təşkil edir. Obyekt olaraq isə Azərbaycan iqtisadiyyatında tətbiq edilən innovasiya fəaliyyətinin sahələr üzrə tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın gedişi zamanı qarşıya qoyulan sualları cavablandırmaqdan ötrə hadisə və proseslər təhlil edilmiş həm empirik, həm də nəzəri tədqiqat metodlarından induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı dissertasiya işində, texnoparkların qurulmasında qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübələri öyrənilmiş ümumi bir anlayışı analiz edərək xarici ölkələrin konkret olaraq hansı növ metodlarla, infrastrukturla və ya idarəetmə formaları ilə innovasiyalı iqtisadi inkişafa nail olma mexanizmləri araşdırılmışdır. Sözügedən araşdırmada Kiçik biznes inkubatoru, İnnovasiya mərkəzi (İM), Texnoparklar, İnnovasiya parkları haqqında detallı məlumatlar və xüsusiyyətlər öyrənilmişdir. Həmçinin ölkədə innovasiyalı inkişafa nail olmaq məqsədilə qabaqcıl ölkələrin təcrübələri ilə ölkənin cari vəziyyəti müqayisə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın məlumat bazasını Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat nazirliyinin, İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin, innovasiya siyasəti və innovasiya yönümlü inkişafa həsr edilmiş elmi ədəbiyyatlar, məqalələr, jurnallar, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, həm də ölkənin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi qurumunun, beynəlxalq təşkilatların vasitəçiliyi ilə hazırlanan hazırladıqları hesabat və reportlar üstünlük təşkil edir. Bundan başqa xarici ölkələrin təcrübələrinin öyrənilməsi zamanı internet resurslarından və qlobal reytinglərin müəyyən edilməsində beynəlxalq təşkilatların informasiyalarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın gedişatı zamanı yaranan problemləri ölkədə intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsində, innovasiya

yönümlü praktiki inkişafının təmin edilməsində ilə bağlı nəzəri məlumatların kifayət qədər olmaması, ölkədə yerli firmaların innovasiya fəaliyyətinə dair konkret statistik və iqtisadi göstəricilərin və ya innovasiya yönümlü fəaliyyəti əks etdirən informasiyanın qənaətbəxş səviyyədə olmaması, innovasiya yönümlü inkişaf mexanizmlərinin müəyyən olunarkən həmin mexanizmlərin yerli firmalara tətbiqi zamanı çox böyük çatışmazlıqların ortaya çıxması (infrastruktur, maliyyə, insan kapitalı, dövlətin yetəri qədər intellektual mülkiyyət obyektlərinə maliyyə yardımını ayırmaması) kimi fundamental problemlər üzə çıxmışdır.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Verilmiş konkret təkliflərdən istifadə firmaların yenilikçi fəaliyyətinin qurulması ilə bərabər kadr imkanları, informasiya resurslarından effektiv istifadənin təminatı, intellektual mülkiyyət obyektlərinin dəyərləndirilməsi ilə yarana bilən problemlərin həlli yollarının aşkar edilməsinə, idarəetmədə təkmilləşdirilmə, mütərəqqi struktur formalarının yenisi ilə əvəz olunmasına və ən əsası müasir dünya meyllərinə söykənərək mövzulara dair inkişafa nail olmaq imkanı yaradır. Paralel olaraq, işin hazırlanması zamanı sözügedən təkliflər məsləhətlər innovativ inkişafa nail olmaq üçün müxtəlif sahələr üzrə elmi tədqiqatlara ayrılan vəsaitin həcmində və eləcə də sərmayə qoyuluşlarının vacibliyini önə çıxarmaqdadır. Hazırlanmış dissertasiya işi gələcəkdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında elm və texnologiyanın rolunun artırılmasına və innovasiya potensialının real imkanlara çevrilməsində strateji və təşkilatı mexanizminin təkmilləşdirilməsi problemlərinin nəzəri cəhətdən öyrənilməsinə və daha səmərəli təşkilatı-iqtisadi mexanizmlərin təklif olunması istiqamətinə yönəlmişdir. Yeni dövrün tələblərinə uyğun müasir xarakterli innovativ inkişaf və idarəetmə modellərinin və təcrübələrin öyrənilməsi, gələcəkdə ölkənin daha rəqabətqabiliyyətli olmasına, informasiya iqtisadiyyatının qurulmasına şərait yarada bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya strukturu giriş, üç fəsildən, nəticə və təklifdən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Həmçinin dissertasiya işinin əsas məzmunu 4 cədvəl daxil olmaqla 92 səhifədə hazırlanmışdır.

FƏSİL I. İNNOVASIYA ANLAYIŞI VƏ ONUN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. İnnovasiya yönümlü inkişafın təmin edilməsinə konseptual yanaşmalar

Ötən əsrin axırı və 21 əsrin əvvəllərində cəmiyyətin keçid dövrü ilə qarşılaşması ilə birgə tsiklik inkişaf baxımından konkret bir fazanın, daha dəqiq desək sivilizasiyanın daha təkmil və yeni bir mərhələsi ilə yerini dəyişməsi prosesi baş verdi. İllərdir ki, keçid dövrü ilə əlaqədar olaraq əsrlərin bir-birini əvəzləməsi zamanı sivilizasiya piramidasının hər bir səviyyələrini bürüyən sənaye cəmiyyətinin krizi meydana çıxır. Cəmiyyətin səviyyəsi deyərkən, individuallar tərəfindən yaranan müəyyən tələbat, insanların bacarığı, onların biliyi və qabiliyyəti, sosial-iqtisadi münasibətlər, hüquqi, siyasi və milli mənəvi sərvətlər, eləcə də təhsil, din, elm, mədəniyyət kimi məfhumların bir arada cəmləndiyi bir ideologiya başa düşülür.

Tədrisən cəmiyyət təkmilləşdikcə təhsil və elm özünün özünəməxsus qanunauyğunluqları və inkişaf trendləri, ixtisaslaşmış kadrları, texnika və texnologiya ilə, əmək münasibətlərinin formalaşması və təşkili, yeni növ iş metodları vasitəsilə müstəqil insan fəaliyyəti meydanına çevrilmişdir. Bununla paralel olaraq işə maliyyə, əmək və digər maddi resurslar məhdud formaya çevrilmişdirlər. Elə həmin resursların məhdudluğu da sözügedən ehtiyatların müəyyən vacib istiqamətlərə, müxtəlif növ taktikaların və strategiyaların düşünüülərək hazırlanmasında elmi-texnoloji imkanların səfərbər edilməsinə və istifadə edilməsinə məcburiyyət yaratdı.

Daha doğrusu innovasiya fəaliyyətinin tədqiq edilməsində ilk növbədə innovasiyanın və fəaliyyətin ümumi cəhətlərini analiz edərək işə başlamaq əhəmiyyətlidir. Bəzi iqtisadi dünya ədəbiyyatlarında innovasiyanı ehtimal olunan elmi-texniki müvəffəqiyyətin yeni texnologiyalar və məhsullar üzərində öz əksini tapması qeyd olunur.

Bəzi mütəfəkkirlər innovasiya terminin açılışını innovasiyanın tədqiqat

predamenti və obyektindən bilavasitə əlaqəli təhlil edirlər.

İlk vaxtlarda yeni bir iqtisadi anlayış olaraq innovasiya sözünü elmin daxilinə təqribən 1910-cu illərindən başlayaraq Amerika və Avstriya alimi kimi dünya şöhrət qazanan Cozef Şumpeter əlavə etmişdir. Cozef Şumpetyer 1911-ci il ərzində özünün hazırladığı iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi adlandırdığı elmi işində inkişaf zamanı dəyişikliklərin təzə kombinasiyaları məsələsinə toxunaraq, burada innovasiya anlayışını ortaya atmış və innovasiya prosesinin fərqli və özünəməxsus formalarda təsvirini yaratmışdır.

O kombinasiyalar dedikdə inkişafın 5 müxtəlif dəyişiklik formasını nəzərdə tuturdu:

1. yeni xammaldan istifadəni
2. yeni satış məkanlarının ortaya çıxması
3. yeni funksiyalara və xassələrə sahib olan məhsulların yaradılması
4. yeni texnoloji və texniki imkanların istifadəsi ilə yeni istehsal imkanlarının təmin olunması
5. istehsalın transformasiya və yenidən təşkili

Həmişinin, bu kombinasiyaların sayəsində Cozef Şumpeter isbat etdi ki, iqtisadiyyatın mərkəzi sütunu yenilikçi (innovativ) sahibkarlardır. Şumpetyerin fikrinə əsasən innovasiya yeni bazarların tapılması, yeni növ təşkilati-idarəetmə formalarının araşdırılıb ortaya çıxarılması və istifadəsi, yeni növ nəqliyyat və yeni istehsal vasitələrinin eləcə də yeni istehlak məhsullarının yaradılması məqsədilə reallaşan dəyişikliklər toplusundan ibarətdir. Eyni zamanda, Cozef Şumpetyer özünün tərtib etdiyi texniki inkişaf nəzəriyyəsində innovasiyaya iqtisadi təsirlərin texniki dəyişiklərdən asılılığını müəyyən etməyə çalışmışdır. Həmişinin o, innovasiya sahibkarlığının əsas mahiyyətinin nədən ibarət olduğu araşdırı-tapmağa cəhd etmiş və innovasiya prosesləri anlayışının nəzəri əsaslarını ortaya çıxarmışdır.

İnnovasiya prosesində yeniliyə idarəermənin başqa təkmil formaya dəyişdirilməsi və texnologiyaların yenilənməsi kimi baxan mütəfəkkir, innovasiya proseslərində sahibkarların əvəzsiz əməyini vurğulamış və sahibkarları yeniliklə ixtiralar arasında bağlantı quran şəxs kimi adlandırmışdır. Innvasiya prosesi bir çox

tanınmış alimlər tərəfindən müxtəlif formalarda qəbul edilmişdir. Məsələn, innovasiya haqqında intellektual məhsul və xidmət, know-how, informasiya və yaxud da iqtisadi məzmun kimi Brayn Treysi öz fikirlərini söyləmişdir. Buna baxmayaraq innovasiya bir proses kimi müsbət effektin təminatı ilə bərabər ideyanın həyata keçirilməli olduğu bazarların araşdırılmasının mühümlüyü öz əksini tapmamışdır. 1979-cı il ərzində Hartman tərəfindən Almaniyanın paytaxtı Berlin şəhərinə çap edilən “Leitung industrieller Entwicklung und Forschung ” Azərbaycan dilinə tərcümədə (“Sənayenin Aparıcı İnkışaf və Tədqiqatı”) əsərində innovasiyanın konkret təklifin və ya innovasiya ideyasının, elmi nəticələrin, modelin real həyatda tətbiqinin adı qeyd olunsa da, çatışmayan cəhət kimi innovasiya ideyasının real bazara çıxarılmasının trayektoriyası əks əksini tapmır, eyni zamanda innovasiya ideyasının səmərəliliyi, istehsalı təşkilin prosesində insan resurları ilə bağlı dəyişikliyin mümkünlüyü ehtimalına nəzər yetirilmir.

İxtisasca iqtisadçı olan görkəmli eston alimi Lapinin fikrinə əsasən, innovasiyalar artan insan tələbatlarının ödənilməsinə yönələn yeni praktiki üsul və vasitələrin meydana çıxarılmasına, istifadə edilməsinə və geniş yayılmasına məqsədlənən ümumi bir prosesdir. Hərçəndi ki, Lapin innovasiya prosesinə əhatəli formada tərif versə də, çatışmazlıq olaraq innovasiya prosesinə idarəetmə, təşkil etmə, sosial və digər prizmalardan baxılmır.

Başqa bir iqtisadçı Valentinin nöqtəyi nəzərindən, innovasiya istehsal mexanizminin başlanğıc strukturunda baş verə bilən dəyişikliklərdən ibarətdir. Daha doğrusu, Valenta bir az fərqli düşünərək, innovasiya qavramına mənfi, həm də müsbət sosial-iqtisadi sonluqlara malik dəyişiklikləri aid edir. Ancaq bu fikirlərin kökündə yeni xammaldan, yeni növ satış bazarı məkanlarının istifadəsi anlayışı inkar edilsə də, innovasiyanın nəticələrinin mənfi təsirlərindən bəhs edilir.

Sovet ittifaqı zamanı tanınmış iqtisadçılardan olan Kantaroviç, Qvişianinin, Makarovun və başqa mütəfəkkirlərin mülahizələri də innovasiyaya yanaşma baxımından maraqlı xarakter daşıyır. Misal üçün, Kantaroviçin fikrinə əsasən, innovasiya özü konkret olaraq müvafiq sferalarda təsir qabiliyyətinə malik olan ixtira və elmi-kəşf adlandırılıla bilər. Həmçinin, o siyasi və iqtisadi sahələrdə üzə

çıxan tələblərin ödənilməsində effektiv bir vasitə kimi çıxış edə bilər. Bütün bunlara baxmayaraq, Kantaroviç innovasiyaların reallaşmasında müəyyən növ risklərin ortaya çıxması ehtimalını nəzərdən keçirmir. Makarovun təbirincə isə, innovasiya təkamül prosesi olaraq nəinki texnoloji və texniki baxımdan eləcə də insan faktorunun istənilən fazalarında baş verə bilər və ortaya çıxan ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasında həlledici rol oynaya bilər. Burada təəssüf ki, innovasiya prosesini xidmət və ya məhsulların həyat tsikli yəni (elmi-məhsul və istehsal) kimi böyük bir tsikli əhatə etməsi olaraq düşünülür.

Qvişianinin isə innovasiyaya ümumi bir təsvir verməsinin mahiyyətində kompleks proses kimi innovasiyanı yeni tələbatların ödənilməsi üçün daha funksional və praktiki üsulların meydana çıxarılması və həmin sözügedən üsulların geniş yayılaraq istifadə olunması anlayışları dururdu. Lakin Brain Tracy kimi də Qvişiani bazarların mövcudluğu anlayışına toxunmamışdır. Lapinin prizmasından isə innovasiya qavramı yeni növ qayda və məhsul məfhumlarının rekonstruksiya olunmasından ibarətdir. Ümumiyyətlə, alim fəlsəfi mənə baxımından innovasiyaya insanın fəaliyyətlərinin cəmi olaraq mədəni təkamülün əsas funksiyası olaraq baxır.

Görkəmli alim öz müddəalarında innovasiyanı dinamik sistem şəklində daxili ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir tam kimi baxsa da bu müddəaların sonunda inovasiyanı istehsalla əlaqə ola biləcək xüsusiyyətlərini söyləməirdi.

Raporportun fikirlərinə nəzər salsaq, innovasiyanı müəssisələrlə bağlı olan strategiyaların toplusu və yeni idarəetmə qərarlarının təcrübə əsasında reallaşdırılması kimi görə bilərik. Buna baxmayaraq, Raporport innovasiyanın necə istifadə edilməsinin detalları barədə fikirlər söyləməmişdir.

Balabanovun müddəalarına görə isə, innovasiya qavramı uçot, nəzarət, yeni növ texnologiya, eləcə də planlamanın üsul və vasitələri, təhlil etmənin daha müasir və qabaqcıl üsulları daxil olmaqla, menecmentin ,xidmətin, istehsal və əməyin və sərmayə qoyuluşundan ortaya çıxan maddi formada nəticəsi kimi qələmə alır.

Rus alimi Borisovun innovasiya haqqında şəxsi təxəyyülünə diqqət yetirsək biz innovasiya məfhumunu mövcud olan texnologiya və məmullatların yeni formada işlənməsini, və təşkilatçılığın yenilənmiş təşkilinə yönələn kreativlik fəaliyyətlərinin cəmi kimi məlumat verir.

İnnovasiya ilə bağlı yetəri qədər mühüm fikirlər söyləmiş Fatxuddinovun yanaşmasının əsas mahiyyətini ekoloji, elmi-texniki, sosial, iqtisadi effekt əldə etmək səbəbilə idarəetmə obyektinin müxtəlif formalara dəyişdirilə bilməsi anlayışını nəzərdən keçirir.

Utkinin düşüncələrinə əsasən, innovasiya qavramı menecmentin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi baxımından ən mühüm faktor kimi ehtiva edir ki, bunun da nəticəsində sahibkarlığın idarəedilməsinin bütün tərəflərini daima yenilənməyə məruz qalmalı olduğunu vurğulayır. Eyni anda, alim innovasiya anlayışına müştəri yönümlü əlverişli şəraitin təmin edilməsi məqsədilə yeni xidmət, əmtəə və qiymət kimi faktorları daxil edir. Sözsüz ki, alimlərin fikirlərinin hər biri innovasiyaya müxtəlif məqsədlərdən yaxınlaşaraq tədqiq olunan obyekt və predmetlərdən proporsional şəkildə bağlı olaraq özlərinəməxsus üslubda təhlil edirlər. Adları çəkilən mütfəkkirlərdən başqa da innovasiyaya müxtəlif növ:

-Polyak iqtisadçısı Xuçekin yanaşmasında o, “Polyak dili lüğəti” kitabında innovasiya qavramını haqqında yeniliyin yaradılması, yeniliyin və ya islahatın tətbiqi kimi fikirlər səsləndirmişdir.

-Priqojinin mülahizələrinə görə, innovasiya texnologiya və texniklərin yaranması, inkişaf etdirilməsi və mənimsənməsi ilə birlikdə baş tutaraq başqa obyektlərə də yayıla bilər.

-Fraskat rəhbərliyinin fikirlərinə əsasən innovasiya praktiki cəhətdən bazarda istifadə edilmiş yenilənmiş sosial xidmət və ya prosesdir eləcə də təkmilləşdirilmiş məhsuldur.

-Tvisin iddialarına görə innovasiya ideyanın hər hansı kəşf və ya ixtiranın iqtisadi baxımdan mahiyyətini üzə çıxaran prosesdir.

-Məşhur alim Fiksona görə, innovasiya avadanlıqların və istehsal proseslərinin təkmilləşdirilərək yeni formaya salınmasında böyük rol oynayan kommersiya, texniki və istehsal anlayışlarının cəmidir.

-Sontonun iddialarına əsasən, innovasiya özü iqtisadi-ictimai və texniki proses kimi qəbul edilməlidir və bu proses sayəsində ixtira və ideyalar daha təkmil əmtəə və texnoloji yeniliklərin yaradılmasına imkan yaradır. Həmçinin, innovasiya iqtisadi cəhətdən faydalılığa yönəldilmiş olarsa, həmin innovasiyanın bazarda reallaşdırılması əlavə əmtəələrin əldə edilməsinə səbə ola bilər.

-Cozef Şumpetyer isə istehsal üçün gərəkli olan amillərin elmi-təşkilatı birləşməsi kimi baxır. Əlavə olaraq innovasiyanı bazara daxil olan təcrübi baxımdan istifadə edilmiş xidmət və məhsullara tam yeni bir formada təkmilləşdirilmiş xidmət, məhsul və ya proses kimi məhsul şəklini alan bir sıra fəaliyyətlərin sonluğu kimi qələmə alır.
(http://elibrary.bsu.az/yenii%5Ciqtisadkitablar%5C226_innovasiya.pdf, 2017)

Ümumi nəzər yetirsək, innovasiya anlayışının dərk edilməsi zamanı müxtəlif fərqli variantlar haqqında öz fikirlərimizi söyləyə bilərik amma bütün bu seçimlər əlbəttə ki məbluq sayılır və mahiyyətə istənilən bir menecment və fəaliyyət sahəsində lazımi xüsusiyyətləri özündə əks etdirərək bir proses kimi nəticələrin daha optimal formaya gətirilməsinə məqsədlənir. Həmçinin innovasiya menecmenti anlayışı xidmətlər, insan əməyindən istifadə, istehsal vasitələri və başqa fəaliyyət prosesləri arasında mövcud ola biləcək yeniliklərin elm yönümlü təşkili və idarəedilməsi kimi qəbul edilir.

Müasir dövrdə innovatika nəzəriyyələrinin ortaya çıxması ictimai-istehsal proseslərinin inkişafının indiyə qədərki gedişi ilə, daha dəqiq isə istehsal inkişafının sənayeləşmə dövrü ilə sıx şəkildə bağlıdır. İstehsal proseslərinin artması və daha sonralar yüksəklişi, böhran mərhələsinə keçən bəzi istehsal mərhələlərinin bir-birini yeniləri ilə əvəzləməsi kapital qanunauyğunluqları və mexaniki istehsaldan maşınli istehsala keçid iqtisadiyyatı üçün önəmli bir xüsusiyyət kimi dərk edilməyə başlanmışdır. Eyni zamanda, planlaşdırmanın ciddi şəkildə olması və sənaye sahəsinin davamlı inkişafı dövlətin inhisar yolu ilə

ümidləri artıraraq sənayeləşmənin davamlı formada inkişafına istiqamətlənmişdir. İlk olaraq inhisarçılıq bəzi rəqabətə davamlılığın olmayan məhsul və ya xidmətlərin mərkəzləşdirilmiş formada bölgüsü ilə əldə edilirdi. Sözsüz ki, bu da sənayenin ekstensiv formada inkişaf meylərinin meydana çıxmasına və elmi-texniki inqilabın tempinə öz mənfi təsirlərini vermiş olurdu.

Məşhur rus iqtisadçısı Kondratev ötən əsrin 20-25-ci illərində sənaye sahəsində istehsal proseslərinin biri-birlərini əvəzləşdirən bir neçə fazaların ardıcıl növbələnməsinin ümumi tsiklik xüsusiyyəti ilə bağlı olaraq böyük miqyaslı statistik informasiyanı araşdıraraq iri həcmli konyuktur tsikllərini və uzun konyuktur dalğalarının aşkar olmasını qeyd etmişdir. Həmin bu araşdırmanın sonunda o, davamlılıq müddəti uzun dalğaların (40-60 il) və ya tsiklərin bazasının əsasını passiv kapitalın dəyişməsi təşkil edir. Həmin bu kapitalın passiv hissəsinə tikililər, ötürücü qurğular, bina və kommunikasiya infrastrukturunu daxil edilir. Müddəti 7-10 il arası fəaliyyətini davam etdirən ortamüddətli tsikllər siyahısına isə nəqliyyat vasitələri, dəzgah və avadanlıqlar kimi vasitələr aid edilir. Bununla yanaşı, qısa müddət ərzində davam edən dalğalar 3-3.5 il ərzində sənaye məhsulunun müxtəlif növlərinin bazarın konyuktur dəyişikliyi nəticəsində yenilənməsi aiddir.

Görkəmli Avstriya alimi iqtisadçı Cozef Şumpeter ABŞ-da Harvard Universitetində çalışarkən rus alim Kondratevin dalğa nəzəriyyəsinə nəzər yetirdikdən sonra idarəetmə, təşkilati, iqtisadi və texniki xarakterli yeniliklərin köməyi ilə kapitalın innovativ yenilənməsi yolu ilə sənaye istehsalı zamanı tənəzzül və böhranların ortadan qaldırılması kimi imkanın mövcudluğu ortaya çıxardı. Eyni zamanda Cozef Şempeter 1939-cü ildə yazdığı İşgüzar tsikllər əsərində tsikllərin 3 fərqli növünün mövcud olduğunu qeyd etmişdir. 1-ci tsiklin müddəti Sənayenin inkişafı ilə bağlı Böyük Britaniyada başlamış sənaye inqilabı ilə birbaşa əlaqəli idi. 2-ci tsiklin müddəti maşınqayırma sənayesinin, dəmir yolu salınmasının və eləcə də buxar mehəriklərinin qurulması prosesləri ilə bərabər zamanda başlamış və 21 əsrin son 10 illiyinə kimi davam edir. 3-cü tsiklin müddəti isə sənaye istehsalında kimya sənayesinin inkişafı ilə sıx əlaqəli olaraq daxili

yanma mühərriklərinin meydana gəlməsi, elektrik enerjisindən istifadəyə nail olmaq kimi dövrü əhatə edir.

İnnovatika metodoliyası və nəzəriyyələri mahiyyəti etibarilə qəbul olunmuş qaydaya əsasən Cozef Şumpetyer sadaladığı işgüzar tsikllər özünü müasir istehsal proseslərindən texnoloji dalğaların (ukladların) qarşılıqlı əvəzlənməsi ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, uklad anlayışına nəzər yetirsək onun istənilən bir fəaliyyətin təşkil edilməsində vacib qayda demək olduğunun şahidi olarıq. Müasir yanaşmalarda texnoloji ukladın təqribi ömür tsikli 1 əsrə bərabərdir və 3 müxtəlif inkişaf mərhələsindən ibarətdir. Birinci mərhələ - yeni texnoloji ukladın yaranması dövrünə təsadüf edir. İkinci mərhələ - istehsal texnologiyasının yenidən qurulması ilə başlayaraq 50 il hökmranlıq edərək davam edən bir mərhələdir. Üçüncü mərhələ isə texnoloji ukladın artıq köhnəlməyə dövrü gedən dövrünün əhatə edərək həmin ukladın sonlanması dövrünə uyğun gəlir. (Tağıyev.A.H., Əmirov İ.B., (2010), İnnovasiya menecmenti, Bakı, "AMEA" 7 -9 səh)

Ümumiyyətlə, əmtələrin alışı-satışı bazarlarında konyukturanın formasını dəyişməsi (qısa müddətli dalğalarda) əksərən proqnozlaşdırılmayan müxtəlif növ səbəblərlə əlaqəli olur. Buna baxmayaraq, bəzən konyuktur dəyişiklikləri zamanı istehsal olunmuş məhsullar başqa şirkət və firmalar tərəfindən müəyyən modernləşmələr aparılması ilə də müşayiət edilir. Bu da öz növbəsində əmtəə bazarlarında yeni tələbin formalaşmasına gətirib çıxarır ki, son nəticədə də bu innovasiyaların həyat tsikllərinin uzanmasına səbəb olur. İnnovasiya anlayışı ingiliscədə yeni elmi-texniki nəaliyyət və həmin yeniliyinin tətbiqinin həyata keçirilməsi mənasını verir.

Bütün yuxarıda qeyd olunan sənaye ukladları ilə yanaşı 4-cü və 5-ci texnoloji uklad da mövcuddur ki, texnoloji inkişafı mərhələsini 4-cü ukladda geridə qoymuş ölkələr istehsalın sənayeləşməsinə nail olaraq 5-ci uklada qədəm qoymuşdurlar.

4-cü sənaye texnoloji ukladına nəzər salsaq görürük ki, bu ukladda istehsal olunan məhsullarla (avtomobillər) bəzi inkişaf etmiş ölkələrin xarici bazarlarda öz mövqelərini möhkəmlətməyinə gətirib çıxardı. (Tağıyev.A.H., Əmirov İ.B., (2010), İnnovasiya menecmenti, Bakı, "AMEA" 10 səh.)

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, müxtəlif səbəblərdən nisbətən zəif sənaye inkişafına malik olan ölkələrin iqtisadiyyatında 3-cü və 4-cü texnoloji ukladın mövcud imkanlarından istifadə edilə bilinməmişdir.

Ümumiyyətlə, innovatika nəzəriyyələrinə müasir yanaşmalarına nəzər yetirmiş olsaq məhsulların istehsal texnologiyası və həyat tsikli haqqında olan anlayışları biri-birindən ayırmaq lazımdır. Məhsullar həyat tsiklinə bölüşdürülmə baxımından 4 müxtəlif fazadan təşkil olunmuşdur. Belə ki, ilkin faza kimi yaradılacaq məhsul və xidmətlərə əsaslanaraq feundamental araşdırmalar və tədqiqatların həyata keçirilməsi aiddir. İlkin fazanın son mərhələsi sınaqdan çıxan məhsul və ya xidmətlərin sənədlərinin toplanaraq istehsal üçün sənaye müəssisələrinə verilməsi ilə tamamlanır. Sonraki fazada isə yeniliyin yeni yaradılan məhsulların iri miqyasda istehsalının mənimsənilməsi prosesi baş verir.

Cədvəl 1: MDB ölkələrdə iqtisadiyyatında texnoloji ukladların qısa məzmunu

Texnoloji ukladın sıra nömrəsi Göstəricilər	3	4	5
Dövrü hökmranlıq	1880-1930-cu illər	1930-1980-ci illər	1980-2030-cu illər
Txnoloji ukladın əsas amili	Elektrik mühərriki, polad	Daxili yanma mühərriki	Mikroelektronika elementləri
Texnoloji ukladın hökmranlığının əsas komponentləri	Elektronika və ağır maşınqayırma, polad istehsalı, elektrik ötürücü xəttlər, qeyri-üzvi kimya	Avtomobilqayırma və traktorqayırma, əlvan metallurqiya, sintetika, üzvi kimya	Elektron sənayesi, hesablama texnikası, proqram təminatı, robotqayırma
Formalaşmaqda olan yeni uklad	Avtomobilqayırma, üzvi kimya, əlvan metallurqiya	Radar qurğuları, boru kəmərləri tikintisi,aviasiya sənayesi, kosmik texnika	Biotexnologiya, zərif materiallar kimyası, termonüvəsintezi
Bu texnoloji ukladın üstünlükləri	Elektrik mühərriki əsasında istehsalın çevikliyinə artırılması, istehsalın standartlaşdırılması	Kütləvi və seriya şəkildə istehsal	İstehsalın və istehlakın fərdiləşdirilməsi, istehsalın çevikliyinə artırılması, yeni mülkiyyət formaları

Mənbə: (A.H.Tağıyev, İ.B.Əmirov (2010) İnnovasiya menecmenti, Bakı 11 səh.)

Belə ki, ukladın 1 və 2-ci fazası risk tərkibli yatırımlarla əlaqəlidir. Bundan başqa, istehsalın həcmninə atması prosesi məhsulların maya dəyərinin aşağı

düşməsi və mənfəətin artırılması ilə müşahidə olunur. Bu fazadan dərhal sonrakı ortaya çıxan 3-cü fazanın əsas xarakterik xüsusiyyəti sabitləşmə fazası kimi məhsul istehsalının həcmninə stabilləşməsinə xidmət edir. Növbəti 4-cü istehsal fazasında isə özünəməxsus şəkildə satış və istehsalın miqyası getdikcə sabitləşir. Cədvəl 2-də qeyd olunan bütün məhsulun həyat tsiklinin əhatəli sxemi göstərilməklə innovasiya prosesinin də hansı mərhələdə olduğu açıq formada göstərilməkdədir.

Cədvəl 2: Məhsulun həyat tsikli

Yeni məhsulun yaradılması ilə əlaqədar tədqiqatlar və araşdırmalar fazası	Yeni məhsulun geniş miqyasda buraxılışının texnoloji baxımdan mənimsənilməsi fazası	Sənaye məhsulu istehsalının həcmninə sabitləşməsi fazası	İstehsalın və satışın həcmninə azalması fazası
İnnovasiya prosesi			
Məhsulun həyat tsikli			

Mənbə: A.H.Tağıyev, İ.B.Əmirov (2010) İnnovasiya menecmenti, Bakı 12 səh.)

Məhsulun həyat tsiklində olduğu kimi istehsal texnologiyasının da eyni şəkildə həyat tsikli 4 fərqli və özünəməxsus fazadan təşkil olunmuşdur. Qeyd olunduğu kimi 1-ci fazanın mahiyyətini yaranan proseslərin rüşeyminin ortaya çıxması yəni ideya olaraq formalaşdırılması, həmçinin geniş formada texnoloji tutumlu elmi-tədqiqatların həyata keçirilməsi vasitəsilə reallaşdırılır. Bununla yanaşı 2-ci fazada isə həmin yaranmış proseslər ki var onların mənimsənilməsi prosesi gedir. 3-cü fazanın əsasında yeni yaranmış texnologiyaların digər bazarlar və ya obyektlər daxilində yayılması və tətbiq edilmə arealının genişləndirilməsi məsələləri durmaqdadır. Sonuncu faza olan 4-cü fazada isə obyektlər və ya proseslərin dəyişən və ya sabit elementlərdə tətbiq edilməsi kimi proses nəzərdən keçirilir.

Ümumiyyətlə, demək olar ki, şirkət və firmaların daxili və ya istərsə də xarici fəaliyyətlərinə dövlət dəstəyi ilə texnoloji ukladların gələcəkdə də uzun dövr ərzində hökmranlığına təsir etmək imkanları vardır.

Yenilənmiş proseslər sözsüz ki, məhsul keyfiyyətinin artmasına xidmət edərək nəticədə əmtəyə olan bazar tələbinin ödənilməsində çıxış edir və istehsala çəkilən xərclərin minimumlaşdırılmasına böyük imkan yaradır.

Bir sözlə innovatikaya aid olan nəzəriyyələr və ya çağdaş konsepsiyalar texnoloji uklad, işgüzar tsikl, innovasiya prosesi və eləcə də istehsal texnologiyası, həm də məhsulların həyat tsikli kimi dərk edilmiş anlayışları əhatə edən biliklər toplusu rolunu oynayır. Onu demək mümkündür ki, innovatikaya aid nəzəriyyələrdən ortaya çıxan biliklər işgüzar tsikllər, istehsalda ola biləcək uzun dövr ərzində iqtisadi və texniki perspektivləri əvvəldən hiss etməyə və böhran dövrlərində innovasiyalardan istifadənin köməyi ilə iqtisadi riskləri azaltmağa kömək etmiş olur. (A.H.Tağıyev, İ.B.Əmirov (2010) İnnovasiya menecmenti, Bakı , 12-13 səh.)

1.2. Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində innovasiya prosesinin yeri və rolu

Texnologiyalar aləmində baş verən yeniliklər artdıqca onların mənimsənilməsi də firmalar üçün önəmli bir amilə çevrilməkdədir. İnnovasiyaların daha da səmərəli olması müəssisələrin elmi-tədqiqat qabiliyyətindən, firmaların beynəlxalq və ya daxili səviyyədə bağlantılarından, eyni zamanda universitetlərin yüksək işgüzarlıq fəaliyyətindən birbaşa asılıdır. Bununla yanaşı, innovasiyaların səmərəliliyini artırmağa təsir göstərən başqa amillər kimi dövlətin bu sahəni tənzimləmə bacarığını, müəssisə və ya individualların innovasiyaların meydana çıxmasını stimullaşdıran bir sıra addımları və s. aid etmək olar. Həmçinin, universitetlə müəssisə və firmaların qarşılıqlı məlumat və fikir mübadiləsinin inkişaf etdirilməsi kimi işlər ölkədə innovasiya prosesinin daha da irəli inkişaf dinamikasının yaradılmasına və iqtisadiyyatın inkişafına təkan verə bilən mühüm tədbirlər sırasındadır.

İnnovasiyaya proses kimi baxıldıqda onu firmaların fəaliyyəti müddətində meydana çıxan işlərin rentabelliyini artırmaq məqsədilə müxtəlif növ atılan addımlar toplusu da başa düşülür. Bu növ yanaşmada müəssisələrdə işlərin

rentabelliyyənin qiymətləndirilməsində sistemli şəkildə təhlil etməklə müəyyən növ nəticələrə yiyələnmək olar ki, bütün bunları sonda bazarın tələbi ilə müqayisə edərək, hansı problemlərin həllini tapdığını və ya hansı növ dəyişiklərin yenidən edilməsini görmək mümkündür. Bundan başqa, innovasiya prosesi dedikdə, o idarəetmənin daha təkmil metodlarının tətbiqi və təşkilini, yeni növ texnologiyanın və ya avadanlığın istehsalı əlbəddə edilməsini, yeni növ ideyanın hazırlanmasını və həmin ideyanın məhsula çevrilməsini, məhsulların funksionallığının artırılmasını özündə ehtiva edir. Daha dəqiq formada isə ideyanın mövcud olmasından tutmuş həmin ideyanın məhsula çevrilib bazara təqdim edilməsindək olan bütün sferalarda yerinə yetirilən proseslərin cəmidir. İnnovasiya prosesini aşağıdakı formada bir neçə prosesin cəmi şəklində açıqlamaq olar.

FT-----TT-----İ-----L-----TG-----M-----Sİ-----MA-----S

Burada,

FT - fundamental tədqiqat

TT - tətbiqi tədqiqat

İ - işlənmə

L - layihələndirmə

TG - texniki quraşdırma işləri

M - mənimsəmə

Sİ - sənaye istehsalı

MA - marketinq tədqiqatları

S – satış

(Tağıyev A.H. 2012, s.31)

İnnovasiya prosesini insan kapitalı, maliyyə resursları, istehsal imkanları, təşəbbüs və iradə olmadan həyata keçirtmək mümkün deyildir. Yuxarıda qeyd olunanların hər birinin istifadəsinin optimallığı birbaşa məhsullar bazarı, rəhbərlərin şəxsi bacarıq və səriştəsindən, müəssisənin potensialından, seçilmiş texnologiya və elmi yanaşmadan mühüm asılıdır. Sözsüz ki, insanlar tərəfindən həyata keçirilən mürəkkəb və geniş mərhələli proseslərin təşkilində təşkilatlar və digər qrup insanların qarşılıqlı təsirinin rolu böyükdür.

Ümumiyyətlə, geniş mənada tədqiq etmək lazım gəldikdə innovasiya prosesini müxtəlif növ formalar üzrə dərəcələndirə bilərik. İlkin olaraq innovasiya prosesi texniki, elmi tədqiqat, innovasiya və eləcə də istehsalın təşkilinin və marketinqinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutulur. İkinci kateqoriyada biz onu innovativ ideyanın düşüncədən real məhsula çevrilməsini əhatə edən yeni məhsul və ya xidmətin bütün həyat sferası kimi adlandırı bilərik. Digər bir formada isə onu hər hansı bir sərmayə yatırılan layihənin ixtiranın, intellektual mülkiyyət obyektinin, yeni növ xidmət və məhsulun hazırlanaraq kommersiyalaşdırılması prosesi kimi təsvir edə bilərik.

İnnovasiyaya aid planların tərtib olunması və təcrübi olaraq həmin planların tətbiq edilməsi indiki şəraitdə Azərbaycanda müəssisələrin mühüm bir amalına çevrilməkdədir. Həmçinin, son zamanlar innovasiya yönümlü siyasətin aparılması innovasiya proseslərinə olan marağın artmasına gətirib çıxarmışdır ki, bunun da əsasında dövlətin müəyyən stimullaşdırıcı addımları durur. Demək olar ki, innovasiya prosesinin həyata keçirilməsində planlaşdırmanın həyata keçirilməsi firmaların bütün fəaliyyət sahələrinin eləcə də, bütün idarəetmə halqalarına aiddir. İstənilən biznes obyektinə rəhbərlik edərkən ilk növbədə biznesin maddi təminat bazası qiymətləndirilməklə müəyyən plan tərtib edilir ki, bu planda da gələcək inkişaf üçün əsas prioritetlər, məqsədlər, hədəf və biznesin bazar vəziyyətinin mövcud təhlili aparılır. Sözsüz ki, bütün sözeğədən amillər dəqiqləşəndən sonra inkişaf üçün vacib sayılan alətlər və ya mövcud resurslar müəyyən edilərək firmanın inkişafı yolunda səfərbər edilir. Bu cür planların tərtibi ilə müəssisələr əksər hallarda bazarın çətinliklərindən firmanı dəf etməyə və firmanın əvvəlki vəziyyətini stabil saxlamaqla yanaşı aktivlərin artmasına da səbəb ola bilər. İnnovasiya planların tərtibi firmalarda strateji aspektlər və təşkilatı aspektlər baxımından müvafiq olaraq xüsusi proqram çərçivəsində strateji planlara və cari planlara bölünür. Həmin bu innovativ planlar müəssisə daxilində olan bütün bölmə, idarəetmə halqası və digər əməkdaşların qüvvələrini bir yərə cəmləşdirməklə nəticə olaraq yeniliklərin ortaya çıxmasına və

reallaşdırılmasına imkan verir. İnnovativ planlaşdırma anlayışı nəinki iri firmalar hətta kiçik və orta firmalar üçün də səciyyəvi amildir. Həmin firmaların bazarın rəqabətinə tab gətirmək və böyümə kimi çətinliklərin aradan qaldırılmasında innovasiyalı planlaşdırmanı əsas argument kimi saymaq lazımdır. Firmların həcmələrinin böyüməsindən asılı olmayaraq onların fəaliyyətinin müxtəlif fazalarında planların həyata keçirilməsi ilk növbədə bazarın rəqiblərlə mübarizə meydanında başlıca vasitə hesab edilir. Sözsüz ki, innovasiya prosesinin planlaşdırılması hər bir mərhələdə məhsul və xidmətlərin həyat tsiklinə toxunaraq ona təsir etmiş olur.

Ümumiyyətlə onu da qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda innovasiyaların hazırlanması və real təcrübədə həyata keçirilməsinin idarə olunması müstəqil bir istiqamətdir. Eyni zamanda, Azərbaycan daxilində fəaliyyət göstərən hər hansı bir kommertiya fəaliyyəti ilə məşğul olan qurumunun həyat qabiliyyəti o firmanın innovasiyaların tətbiqi dərəcəsindən mütənasib formada asılılıq təşkil edir. Firmaların bir çoxunda davamlı iqtisadi inkişaf təmini məqsədilə innovasiyaların tətbiq arealının genişlənməsi və rentabelliyyətin yüksəldilməsi baxımından xüsusi xidmət bölmələri yaradılması əhəmiyyətlidir. Uğurla fəaliyyətini davam etdirən firmalar kollektiv daxilində yaradıcılıq mühitinin qurulmasına və yeniliklərin tez bir şəkildə mənimsənilməsinə səy göstərilir. Son nəticədə ümumikreativlik müəssisə əməkdaşlarının standartdan kənar, yaradıcı fəaliyyəti müəssisələrin uğurlu inkişafına gətirib çıxarır. Bir çox hallarda müəssisələr təşkilatı struktur vahidlərinin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə digər innovativ firmalarla əməkdaşlıq sayəsində fikir mübadiləsi apararaq yeniləmələrə nail ola bilirlər.

Hal-hazırda ölkədə sosial və iqtisadi inkişafın əldə olunması məqsədilə biz, gecikmədən innovasiya yönümlü istehsal, bilik iqtisadiyyatına keçərək rəqabətə davamlı məhsul istehsal edərək həmin məhsulların ixracını təmin etməliyik. Nəticə etibarilə, xammal tutumlu iqtisadiyyatın davamı yaxın gələcəkdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasını sığortalamış olmayacaqdır. Bu yanaşmanın reallaşdırılması Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiyasına və

hərtərəfli inkişafına mühüm töhvə verəcəkdir. Eyni zamanda, neft sektorunun ölkəyə gətirdiyi maliyyə imkanlarını qeyri-neft sektoruna yatırmaqla ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi bir sözlə, iqtisadiyyatın davamlı inkişaf etdirilməsi hədəf qoyulmalıdır.

Bundan başqa, yeniliklər tətbiq edərək təhsil mərkəzləri ilə sənaye müəssisələri arasında əməkdaşlıq əlaqələri quraraq təhsil sferasına irihəcmli sərmayə yatırmaqla biz ixtisaslaşma barəsində xeyli müsbət nəticələr əldə edə bilərik. İxtisaslaşmanın nəticəsi olaraq biz regional səviyyədə yeni investorları həmin region üçün cəlb edə bilərik. Həmçinin, məşğulluğun artmasına regionların iqtisadi cəhətdən güclənməsinə nail ola bilərik.

Neft qiymətlərinin 2014-ci ildən tədricən enməsi nəticədə iqtisadi artımın zəifləməsinə, digər ticarət tərəfdaşlarının bir sıra sıxıntılarla üzləşməsinə və tədiyyə balansının mənfiyə düşməsinə, bank-maliyyə sektorunun problemlərlə qarşı-qarşıya qalmasına gətirib çıxardı. Belə olduğu halda isə iqtisadiyyatın davamlı inkişafı naminə yeni bir iqtisadi model formalaşdırılması vacib sayılan amil idi.

1.3. İnnovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın idarə edilməsinin təşkilati-iqtisadi mexanizmləri

Dünya miqyasında "innovasiya" ifadəsinə fərqli mənalar şəklində yanaşılır.

Məsələn:

- 1.innovasiyaya - bir proses kimi
- 2.innovasiyaya - yeni avadanlığın bazara çıxarmasını həyat keçirə bilən texniki və istehsal kimi işlərin toplusu olaraq
- 3.innovasiyaya – elmi ideyalardan istifadə edərək yeni növ texnologiya və məlumat yaratmaq məqsədilə

Qloballaşma nəticəsində dünyada mövcud olan inkişaf meylləri iqtisadi və ictimai-siyasi sahələrdə baş verən proseslərə sistemli şəkildə yanaşmanın vacibliyini önə çıxararaq aktualıq kəsb etmişdir. Ümumi götürsək, texnoloji, təşkilati, menecment və institusional baxımdan baş verən dəyişiklikləri ifadə edə bilərik ki, bu da innovasiya yönümlü dəyişikliklər adlandırılır. İstənilən bir iqtisadi

sistemin inkişaf etdirilməsi onun daxili elementlərinin kəmiyyət və yaxud da keyfiyyət baxımından daha da təkmil olmasından irəli gəlir. Sözsüz ki, altsistemlərin çoxalması ilə bərabər şəkildə iqtisadi sistemlərin inkişafını nail oluruqsa, müvafiq olaraq bu artım özünü yaradılmış strukturun genişlənməsinə və onun idarə edilməsində müəyyən mürəkkəbləşmə hallarının meydana çıxmasına səbəb olur.

Qısacası inkişafın təmin olunması keyfiyyət, kəmiyyət və müəyyən struktur dəyişikliyinə həyata keçirilməsi ilə bağlı olsa da son nəticədə bütöv bir şəkildə keyfiyyətə təsir edən bir amildir. İstənilən sistemin inkişaf fazalarında 3 əsas amil vardır ki, bunları da seçim, dəyişkənlik və varislik amilləri kimi qeyd edə bilərik. Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, sistemin davranışlarını və mövcud vəziyyətini elementlərarası əlaqələrin növləri müəyyənləşdirir. Daha doğrusu, müəyyən zaman çərçivəsində sistemin və altsistemlərin daxili və xarici mühit amillərindən təsirlənərək müəyyən problemlər ortaya çıxması mümkündür. Həmin problemlərin həllində yeni bir yanaşmanın ortaya atılması isə inkişafın hərəkətə gətirici bir qüvvəsi sayılır.

İnnovativ inkişaf mexanizmlərinin konkretliyinin ortaya çıxarılmasında ilk olaraq təməl biliklərin müəyyən olmasına nail olmaq lazımdır. Belə ki, innovasiyanı ümumi bir məfhum kimi həyata keçirilən yenilik kimi anlayırlar. Bu yenilik öz növbəsində ideya formasından xidmət və ya əmtəyə çevrilir. İlk olaraq innovasiyaların meydana çıxması ölkələrin innovasiya siyasətinin hansı formada olmasından meydana çıxır. İnnovasiyalı inkişaf isə dedikdə müntəzəm olaraq həyata keçirilən yeniliklər zənciri qəbul edilir. Həmçinin yenilikləri müəssisə daxilində bölmələr üzrə həyata keçirilən dəyişiklikləri innovasiya mədəniyyətinin, infrastrukturunun yaradılması, marketinq və idarəetmə təkmilləşdirmələr kimi xarakterizə edə bilərik. Müasir zamanda ölkələrin innovativ inkişafını nəinki ümumi daxili məhsullun, həm də ehtiyatlardan istifadənin yenilənməsi, strateji baxımdan siyasi, iqtisadi, elmi, texnoloji və digər sahələrin inkişafının vəziyyətini xarakterizə edir. Bir çox araşdırmaçıların fikrincə, innovativ inkişaf bütün sistemlərdə problemlərin ortaya çıxarılması və böhranın dağıcı təsirlərinin aradan

qaldırılması üçün effektiv bir amildir. Belə ki, innovasiyalar aşağıda qeyd olunan formalarda cəmiyyətin inkişafına töhvə verə bilər:

- yeni növ texnologiyaların yaradılması və elmi-tədqiqata əsaslanan inkişafın sürətlənməsi

- xidmət sahələrinin artırılmasına nail olmaqla (informasiya–məsləhət xidməti, sığorta, bank, maliyyə və elmtutumlu digər sahələr)

- həyatın bütün sferalarında unifikasiya və qeyri-mərkəzləşməyə nail olmaq

- kənd təsərrüfatında elmin köməyi ilə aqrosənaye formasına transformasiya etməklə

- idarəetmənin təkmilləşdirilərək yeni sistem halına gətirilməsinə

- intellektual mülkiyyətin iqtisadiyyatda rolunu gücləndirməklə

Texnologiyanın və texnikanın sürətli inkişaf etməsi, rəqabətin getdikcə kəskinləşməsi və qloballaşması iqtisadi strukturda, iqtisadiyyatın makro və mikro səviyyədə idarə olunmasının əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirilməsini gündəmə gətirmişdir. Ona görə də innovasiya strategiyalarının müəyyən edilməsi və idarə olunmasının tədqiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İnnovasiya firmalarda məhsuldarlığı və səmərəliliyi artırdığı, yeni bazarlara daxil olmağı və mövcud bazarın böyüdülməsini təmin etdiyi üçün çox əhəmiyyətli bir rəqabət vasitəsidir. Müasir şəraitdə isə səmərəli, mənfəətli və rəqabət gücü yüksək olan firmaların fəaliyyət göstərdiyi iqtisadiyyatlar inkişaf edir və qlobal miqyasda rəqabət üstünlüyü qazanır. İnnovasiya anlayışı ayrılıqda istifadə edildiyi zaman prosesi ifadə edə bilər, amma innovasiyanın idarə edilməsi kimi istifadə edildikdə innovasiyanın tətbiqatında onun nəzarət edilə bilməsi və idarə edilə bilməsini də ifadə edir. İnnovasiya işlərinin ən səmərəli şəkildə reallaşdırılması və onun vasitəsilə müəssisəyə fayda təmin edilməsi üçün bu işlərin dəqiq idarə olunması vacibdir.

Təşkilatların əsas strateji xətti rəqabət üstünlüyü əldə edərək, uzun müddət ərzində bunu uğurla davam etdirə bilməkdir. Rəqabət üstünlüyünün etibarlı yollarının müəyyən edilməsi strateji idarəetmə heyətinin əsas problemidir. Təşkilatın rəqabət üstünlüyü əldə etməsi və onu davam etdirə bilməsi təşkilatın öz

fəaliyyətini rəqiblərindən fərqləndirən əsaslandırılmış bir strategiyanın hazırlanması və tətbiqi ilə mümkündür. Strateji idarəetməni, bir təşkilatın uzun müddətli fəaliyyət istiqamətini müəyyən edən idarəçilik qərarları və tədbirlər sistemi kimi xarakterizə etmək olar.

İnnovasiya prosesinin müvəffəqiyyəti iki əsas amildən asılıdır: texniki resurslar (insan, avadanlıq, informasiya, pul, və s.) və təşkilatın bunları idarə etmə bacarığı. Bu iki amili müvəffəqiyyətlə bir araya gətirmək üçün həm strateji, həm də idarəçilik bacarığına malik olunmalı və ya bu bacarıqlardan istifadə edilməlidir. Bunun üçün müəssisələrin uzun müddətli bir dünyagörüşü olmalı, bazar meylləri müəyyənləşdirilməli, proqnozlaşdırmaq bacarığına malik olmalı, texnoloji və iqtisadi məlumatları toplamaq, işləmək və istifadə etmək qabiliyyəti olmalıdır.

Ölkələr arasında iqtisadi sərhədlərin aradan qalxması, buna paralel olaraq informasiyanın, texnologiyanın və insan gücünün sürətli və sərbəst hərəkəti, sürətli inkişaf, istehlakçıların həyat tərzlərindəki dəyişikliyin sürətlənməsi və gözləntilərinin artması firmaları məcburi olaraq hər an innovasiya fəaliyyətini genişləndirməyə vadar edir ki, son nəticədə onlar innovasiyalı iqtisadi inkişafa nail olsunlar.

Bu mənada innovasiya, müəssisələrin ən əhəmiyyətli rəqabət mexanizmindən birinə çevrilib. Ancaq müəssisələr üçün əsl problem, özlərinə davamlı rəqabət üstünlüyü təmin edən, mənfəətlərini və bazarda paylarını artıran, yeni bazar imkanları yarada bilən bu innovasiyanı necə reallaşdırma bilmək problemdir. Ona görə də hazırda innovasiyanın nə qədər əhəmiyyətli olduğu deyil, onun necə təsirli və məhsuldar bir şəkildə reallaşdırıla bilməsi üzərində daha çox durulur. Müəssisələrdə davamlı innovasiyanı hərəkətə gətirmək strateji inkişaf ilə əlaqədardır. Əgər bu nəzərə alınmazsa və müvafiq strategiyalar inkişaf etdirilməzsə innovasiyanın mənfəətlərə məruz qalacağı ehtimalı da mümkündür. Dəyişikliklərin müəssisələr tərəfindən izlənməsinin və ona uyğunlaşmanın getdikcə çətinləşdiyi iş dünyasında, rəqabət üstünlüyü yaradabilən və hətta əsas qabiliyyət göstəricisinə çevrilən bacarıq, texnologiya və informasiya innovasiya fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. İnnovasiya strategiyası yeni məhsul və ya xidmət

ilə əlaqədar olan maliyyə mənbələri əldə etmək və böyüməni təmin etmək məqsədlərinə xidmət edir; yeni məhsul və ya xidmətlərin strateji missiyasını müəyyən edən strateji rollar, yeni məhsul və ya xidmət fikirlərinin yaranması üçün lazım olan süzgeçləri ardıcılıqla təmin edən meyarların məcmusudur.

Yeni bir məhsul, istehsal üsulu, idarəetmə formasını ələ ala biləcəyi kimi yeni bazarlara açılmağı təmin edə bilər. İnnovasiya prosesində işçilərin fikirləri təşviq edilərək və müqayisə edilərək strateji araşdırma və inkişaf etdirmə metodları ilə daha da inkişaf etdirilir. Müasir şəraitdə hər hansı bir müəssisənin var ola bilməsi, böyüyə bilməsi və rəqabət üstünlüyü əldə edə bilməsi çox yaxşı hazırlanmış bir strateji planın olmasından asılıdır. Yalnız innovasiyada deyil, hər bir sahədə müvəffəqiyyətli olmaq üçün strateji yanaşma ilə düşünüb strateji hərəkət edilməlidir. Müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətlərinin müvəffəqiyyəti innovasiya strategiyasının müəssisənin təşkilati strategiyası ilə bütünləşməsi ilə sıxı surətdə əlaqəlidir.

Belə ki, innovasiya yönümlü iqtisadi inkişafa nail olmaqdan ötrü firmaların strateji kurs müəyyən etməsi və bu prosesi reallaşdırması, şərtlərin sürətlə dəyişdiyi müasir dövrdə onun mövcud ola bilməsinin əsas şərtidir. Firma innovasiya idarəçiliyini həyata keçirərkən texnologiya, iş prosesləri (müşətilər, təchizatçılar, maliyyə və xarici mənbələr və s.) və insana münasibətlərini (mədəniyyət, rabitə, təşkilat və s.) ələ idarə etməlidir ki, onlar innovasiyanı dəstəkləsin və təşviq etsin. İnnovasiyanın müvəffəqiyyəti insan, avadanlıq, bilik, sərmayə kimi faktorlarla yanaşı təşkilatın bunları idarə edə bilmək bacarığından asılıdır. Bunun üçün müəssisələrin uzun müddətli bir dünyagörüşü, bazar meyllərini müəyyənləşdirmək, proqnozlaşdırmaq, texnoloji və iqtisadi məlumatları toplamaq, emal etmək və özünüküləşdirmək qabiliyyəti olmalıdır. Müəssisənin bütün vahidləri də innovasiya strategiyasının həyata keçirilməsində məsul olmalıdırlar.

FƏSİL II. İNNOVASIYA SAHİBKARLIĞININ İNKİŞAFININ DÜNYA TƏCRÜBƏSİ

2.1. Müəssisələrin innovasiyalı inkişafının institusional hüquqi əsasları

İnnovasiya sahibkarlığının inkişafı dedikdə ilk növbədə onun mahiyyəti və konkret mexanizmlərinin müəyyən edilməsi anlayışlarının müəyyənəndirilməsi vacib amildir. Belə ki, innovasiyanın tətbiq olunması tətbiq olunan sahələrdən asılı olmayaraq özlüyündə tam yeni bir baxışın, təsəvvürün və ya düşüncənin meydana çıxması kimi qəbul edilir. Sözügedən yeniliklər elmi, elmi-texniki və ya kəşf bir mənalı şəkildə əmtəə və ya xidmət şəklində innovasiyaya transfer olur. Ümumiyyətlə sahibkarlığın innovasiyalı inkişafı deyərəkən, davamlı formada həyata keçirilən yeniliklər halqası başa düşülür. Yəni sahibkarlığın innovasiyalı inkişafı dar bir sahəni deyil, kompleks anlayışlar olan (marketinq, innovativ dünyagörüşü, marketinq, innovativ mədəniyyətin formalaşması, innovasiya infrastrukturunu kimi bir neçə əlaqəli) sahələrin inkişaf etdirilməsini özündə ehtiva edir.

Dünya ölkələri son illər ərzində, daha dəqiq desək Böyük səkkizlik (Great eight) dövlətləri öz innovasiya siyasətlərində inkişaf baxımından çox böyük dəyişikliklər həyata keçirirlər. Bu dəyişikliklərin əsas səbəbi yalnız ümumdünya maliyyə və qlobal iqtisadi böhranıyla deyil, həmçinin XXI əsrin başlanğıcında olan elmi-texnoloji və sənaye inqilabı ilə əlaqəli olan informasiya, idrak və kommunikasiya, bio və nano texnologiyaların (Nanotechnology, Biotechnology, Information technology, and Cognitive Science) kimi anlayışların və ya yeniliklərin meydana çıxması ilə sıx əlaqəlidir.

Dünya təcrübəsində müxtəlif sahələr üzrə innovasiyalı inkişaf fəaliyyətinin təşviq olunması məqsədilə müəssisələrə vergi güzəştlərinin tətbiqi geniş yer alır. Buraya:

- 1) Vergi kreditinin təmin edilməsi;
- 2) İnnovativ layihələrin reallaşdırılması və bu sahəyə qrantları verilməsini;
- 3) Fiziki şəxslər və biznes adamlarının dividendlərində güzəştli vergi;

- 4) İnnovativ şirkətlərin səhmlərinin qəbulu;
- 5) R&D araşdırmalarına yönəldilmiş gəlir vergisinin dərəcəsinin azaldılması;
- 6) Patentlərin, lisenziyaların, əqli mülkiyyət, nou-hau və digər qeyri-maddi aktivlərin istifadəsi nəticəsində güzəştli gəlir vergisi və s. (Qiyasova.Z.H. 2016. Səh 68)

Dünya praktikasında hal-hazırda 6 əsas model innovasiya sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi sahəsində biri-birindən fərqləndirilir.

Birinci model- Amerika Birləşmiş Statlarının Kaliforniya ştatının Silikon Dərəsində yerləşən modeldir və innovasiya mühitinin yaradılması məqsədilə qurulmuşdur. Sözügedən modelin əsas xarakterik cəhətləri innovasiya mühiti üçün 4 əsas elementin olmasını şərtləndirirərək innovasiyanın uzunmüddətli dövrdə texnoloji inkişaf və innovasiya mənbəyinə çevrilməsi məqsədi daşıyır. Həmin 4 xarakterik element aşağıdakılardır:

- iri həcmli kapital
- böyük ETİ-lər və təcrübə mərkəzlərinin ortaya çıxartdığı elm
- çağdaş texnika ilə çalışan geniş profilli müəssisələr
- ixtisaslaşdırılmış mühəndis və yüksək peşə fəaliyyətli fəhlə heyəti

Həmin bu sadalanan amillərin köməyi ilə texnoloji proseslər reallaşdırılır. Ən əsas fərqli cəhət kimi isə bu amillərin kiçik bir yerdə cəmləşməsini qeyd etmək olar. Misal üçün, “Silicon Valley”-in ərazisində təxminən 30 kvadrat metrlik ərazidə İKT sahəsində 220000 yüksək ixtisaslı və peşəkarlığa sahib olan fəhlə və eləcə də mühəndislər 8000 müəssisə daxilində fəaliyyət göstərilir.

İkinci model – bu modeli reallaşmasının əsas səbəbkarları Trans Milli Korporasiyalardır (TMK) ki, onlar da mahiyyət etibarilə bütün növ vacib amilləri özlərində birləşdirirərək, yeni istehsal texnoloji müəssisələr, böyük miqdarda kapital və eləcə də yüksək peşə qabiliyyətli heyətlə əhatə olunurlar. Bəzən isə Trans Milli Koorperasiyaların fəaliyyətinin təşkili üçün öz elmi-tədqiqat mərkəzləri olmadığından onlar lazımi araşdırma və tədqiqatları böyük tədqiqat mərkəzləri olan universitetdə maliyyələşməni təmin edərək öz fəaliyyətlərini

həyata keçirirlər. Eyni zamanda, TMK-lar daxilində texnoloji proseslərə vacib olan bütöv elementlər generasiya edilir və öz maraqlara uyğun şəkildə həyata keçirilir.

Üçüncü model - Milli bazar daxilində dövlət proteksionmi prinsipi ilə (himayədarlıq) qapalı siyasət şəklində həyata keçirilir. Üçüncü modelin başlıca mahiyyəti texnoloji innovasiyaların hökumət tərəfindən dəstəklənməsidir. Nümunə olaraq, Cənubi Koreya və Yaponiya kimi ölkələr ilk olaraq avropa və amerikan innovativ texnologiyalarını oxşadaraq təkrarlayırdılar. Lakin sonralar həmin innovativ texnologiyaların mənimsənilməsindən, yetəri qədər təcrübə qazandıqdan sonra onlar özlərinin yeni innovativ texnoloji məhsullarının istehsalını həyata keçirdilər. Belə ki, Cənubi Koreya və Yaponiya dövləti əvvəllər həmin innovativ məhsul istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin fəaliyyətini stimullaşdıraraq dəstəkləyirdisə, daha sonra dövlət mövcud məhsulların qlobal bazara yeridilməsi məqsədilə əlverişli mühit və şəraitin əldə olunmasına başladı.

Dördüncü model - bu modelin əsas xüsusiyyəti müəssisələrin texnoloji inkişafını dünya bazarlarına açıq bazar şəraitində dəstəkləməkdir. Misal olaraq, Fransa hökuməti tərəfindən beynəlxalq rəqabət yarışından informasiya bazarlarında milli firmaların dəstəklənməsini göstərmək mümkündür. Lakin bütün bunlara baxmayaraq fransız firmalarının beynəlxalq areanada texnoloji inkişafının dəstəklənməsi çox da asan iş deyil.

Beşinci model-bu modelin əsasını texnoloji inkişafın hərbi sahədə əldə olunması təşkil edir. Belə ki, məqsəd hərbi üstünlüyə nail olaraq daha güclü olmağa hədəflənir. Həmin bu inkişaf modelinin tətbiq edən ölkələr isə bir sıra çətinliklərlə qarşılaşırlar ki, onları:

1.Hərbi sahədə yaradılan innovasiyalar konfidensial xarakter daşdığından digər sahələrə tətbiqi və istifadəsi imkanı məhduddur

2.Mənəvi problem olara, texniki və elmin nailiyyətlərinin istifadəsinin ölüm vasitəsi kimi tətbiq edilməsi

Sözsüz ki, İKT-də sərbəst şəkildə informasiyaların qarşılıqlı mübadiləsi üçün yeni vəsait cəlb etmək və kapitalın hərəkətini təmin etmək vacibdir. Halbuki, bu hərbi sahədə olan innovasiyaların məxfi olmasına əksdir. Biz bu modelin real

nümunəsini Amerikanın hərbi müəssisələrinin fəaliyyətinin texnoloji inkişafında sezə bilərik.

ABŞ-da 20-ci əsrin 80-90 ci illərində vergi islahatlarının həyata keçirilməsi çərçivəsində texnoloji və elmi innovasiyaları tətbiq edən sahibkarlıq obyektləri xeyli miqdarda öz hesablarına maddi vəsait cəlb etməyə nail oldular. İnnovasiya sahibkarlığına həmin bu islahatların əsas töhvəsi o oldu ki, onlar elmi araşdırmalara çəkilən xərcləri artırmış oldular. Mahiyyət olaraq vergi islahatda qeyd edilirdi ki, əgər hər hansı müəssisə elmi araşdırmalara və tədqiqata xərc çəkirdisə, o müəssisə 25%-lik federal hökumət tərəfindən vergi güzəşti qazanmış olurdu.

Bununla yanaşı, həmin vergi islahatında universitetlərə ayrılan subsidiyalardan tutulan vergilərin miqdarının azaldılması, patent qanunvericiliyinin KOB biznesinin subyektlərinin xeyrinə dəyişdirilməsi və risklə bağlı əməliyyatlar (innovativ layihələrdən) tutulan vergi nisbətinin 48%-dən 2 dəfə endirilməsi kimi yeniliklər nəzərdə tutulmuşdur.

Altıncı model- bu modeli Avropa modeli də adlandırırlar. Belə ki, bu müxtəlif dövlətlər və müxtəlif şirkətlərlə birgə qarşılıqlı əməkdaşlıq prinsipi ilə fəaliyyət göstərmək, milli innovasiya sistemini də həmin dövlət və şirkətlərin əməkdaşlığından təşkil etmək mahiyyəti daşıyır.

Ümumiyyətlə biz qeyd edə bilərik ki, ilk növbədə inovasiyalı inkişafın təmin edilməsi üçün infrastruktur formalaşdırılması mütləqdir. Həmin o infrastrukturun formalaşdırılması gedişatında isə dörd müxtəlif amma vacib sayılan tərkib elementlərini təmin etməliyik:

- 1) İnformasiya infrastruktur- buraya marketinq tədqiqatları ilə əlaqədar və innovasiyaların patentləşdirilməsi ilə birbaşa əlaqəli olan təhlil, texniki, informasiya, patent və reklam xarakterli informasiya təminatının əldə olunması.
- 2) Hüquqi infrastruktur təminatı:
 - KOB biznesinin hüquqi təminatı
 - İntellektual hüququ tənzimləyən qanunlar

- Sahibkarlıq mühitinin dəstəklənməsi məqsədilə qanuni aktların mövcud olması

- Elmi araşdırma və tədqiqatı həvəsləndirən, həmçinin elmin nəticələrinin tətbiq edilmə mərhələsinə gətirib çıxarmağı təmin edən və ya tənzimləyən aktlar

3) Maliyyə institutlarının formalaşdırılması - vençur kapitalı olan fondlar, banklar, fərdi investisiya vəsaitləri, borc kapitalı, “business angel”-lər və s.

4) İxtisaslaşmış innovasiya mərkəzinin yaradılması - buraya sahibkarlıq obyektlərinin dəstəklənməsi mərkəzləri- texnoparklar, innovasiya mərkəzləri, business inkubatorlar, sahibkarlığın dəstəklənməsi mərkəzləri və s. daxil edilir.

Ümumiyyətlə, biznes inkubatorları deyərəkən konkret şərtlər altında fəaliyyətini davam etdirərkən müxtəlif növ mülkiyyət formalarından formalaşdırılan kiçik müəssisələrə özlərinin maliyyə azadlığını təmin edəne qədər inkubasiya məqsədilə yaradılan istehsalat müəssisələrinin və ofislərin verilməsini təmin edən şirkət kimi nəzərdə tutmaq olar. Başlıca vəzifə olaraq həm iqtisadi, həm də təşkilatı baxımdan əlverişli şəraitin yaradılmasında biznes inkubatorlar biznesin subyektlərinin dəstəklənməsi xarakteri daşıyır.

İnnovasiya mərkəzi (İM) sahibkarlıqla məşğul olanların yüksək peşəkarlıqla ixtisaslaşdırılmış inkubatoru formasında fəaliyyətin təşkil olunduğu bir məkandır. Eləcə də, bu məkanda sahibkarlıq müəssisələrinin uzunmüddətli dövrdə öz istehsallarının təşkilinin təmin edilməsi üçün çağdaş texnologiyaların hazırlanması və tətbiqi məqsədilə daha əlverişli ortamın yaradılması təmin edilir. Bundan başqa, sahibkarlıq müəssisələrinə innovasiya mərkəzlərində kreditorların axtarışı, partnyorların tapılması, marketinq araşdırmaları və konsaltinq kimi bir neçə informasiya təminatı fəaliyyətləri cəmləşdirilir.

Texnoparklar isə texniki və elmi sahələrdə sahibkarlıq obyektlərinin səmərəli inkişafının təmin edilməsinə imkan yaradan, eyni zamanda informasiya bazasını və maddi–texniki bazanı formalaşdıran bir neçə növ infrastruktur məsələlərini özündə birləşdirir.

Texnoparklarda innovasiya prosesi ərzində yeniliyin ixtirasından tutmuş, məhsul və ya xidmətin ilkin modelinin işlənərək hazırlanması və yaxud da hazırlanan prototiplərin satış bazarlarına çıxarılmasını təmin edən çətin proseslərin həyata keçirilməsinə imkan yaradılır. Son nəticədə isə, texnoparklar elmi nəticələrin istehsalatda tətbiqinə və innovativ məhsulların son istehlakçılara çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Ümumiyyətlə, texnopark anlayışını təhlil edərkən biz iki formanı mütləq şəkildə bir-birindən fərqləndirməliyik:

1) 20-ci əsrdə texnoparkların Amerik Birləşmiş Ştatlarında yaradılması prosesi və Qərbi Avropa ölkələrin texnoparkların yayılması

2) 20-ci əsrin son 20 illiyində Qərbi Avropa və ABŞ-da yeni növ 2-ci nəsil texnoparkların meydana çıxması və Uzaq Şərq ölkələrinin, eləcə də Yaponiyanın daha müasir tip texnoparklarının yaradılması.

Bundan başqa biz şərti olaraq 3 modeldə texnoparkları klassifikasiya edə bilərik:

- 1) Qarışıq (alman və fransız)
- 2) amerikan (Böyük Britaniya və ABŞ)
- 3) yapon

ABŞ-ın texnopark modelinin əsasında 3 növ park fərqləndirilir:

- tədqiqat və araşdırma parkları
- elmi-parklar (yalnız elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə məşğul olan)
- BB-innovasiya mərkəzləri, ABŞ-da isə inkubator-lar yeni fəaliyyətə başlayan

müəssisələr üçün münasib qiymətə bina, torpaq kimi əmlaklar icarəyə verir. Bu yuxarıda sadalanan əmlaklardan əlavə olaraq yeni kompaniyalar informasiya-məsləhət xidməti və laboratoriya avadanlıqları ilə də təmin olunurlar.

İndiyə qədər Amerikada ən böyük elmi-park Stainford Universitetində qurulubdur ki, bununla da uiversitetə məxsus daşınmaz əmlak yüksək texnologiyalar sahəsində mövcud olan kompaniyalara 51 il müddətinə kirayəyə verilib. Sözügedən kompaniyalara Hewlett Packard, biotexniki şirkətlər, aerokosmik şirkətlər və İBM və s. kimi nəhəng kompaniyalar aid edilir.

Avropa regionunda isə elmi-tədqiqat aparılması səbəbi ilə ququrlan yeganə elmi-park Şotlandiyada olan Heriot-Vattondur ki, burada kütləvi istehsal qadağandır.

1980-ci ildən sonra Qərbi Avropa regionundakı ölkələr ən yeni texnopark növü olan innovasiya mərkəzləri yaranmağa başladı ki, bu da yüksəy texnoloji müəssisələrin tələblərinin ödənilməsi məqsədi daşıyırdı. Bu mərkəzlər amerikan inkubatorlarına oxşar formada olaraq vəzifə baxımında ixtira və ideyaların son nəticədə kapital ilə birləşməsi və ilkin maliyyəyə olan ehtiyacın ödənilməsini özündə cəmləşdirir. Avropa ittifaqı regionunda innovasiya mərkəzlərinin bir çoxu hökumətin nəzdində dövlət nəzarət altında iş fəaliyyətini yerini yetirirlər və Avropaya daxil olan ən böyük innovasiya mərkəzləri Brüsseldə yerləşir.

Yapon modeli isə biraz fərqli yanaşma tərzini sərgiləyərək, digər şəhərlərdə texnopolislərin qurulmasını özündə ehtiva edir. Yaponiyada texnopolislər hələ ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərindən yaranmağa başlamışdır və elmi-tədqiqatların bu sahələrə cəlb edilməsini təmin etməkdədir. Yaponiyada qurulan texnopolislər 19 müxtəlif zona daxilindən yaradılmışdır və həmin texnopolislərin qurulmasında aşağıdakı meyarlar əsas götürülmüşdür:

- texnopolislər sahə baxımında 500 kvadrat metrdən çox olmamalıdır

- universitet, tədqiqat institutları və müasir elmi-araşdırma mərkəzləri ilə bərabər səviyyədə rekreasiya, yaşayış yerlərinin və digər lazımı infrastrukturun olması mütləqdir.

- texnopolislər üçün yerlər seçilərkən həmin yerlərin böyük şəhərlərdən maksimum 30 dəqiqəlik yol məsafəsində olmalıdır və digər Osaka, Naqoyi və Tokio kimi iri şəhərlərdən ən çox 1 gün yol uzaqlığı aralığında qurulmalıdır.

- Yerli ənənələrə, təbii və coğrafi şəraitlə harmoniya şəklində gözəl təbiət mənzərəli məkanlarda yaradılmalıdır.

Yaponiyada texnopolislərin qurulması yerli koorperasiyaların maddi vəsaiti və vergilər hesabına həyata keçirilir. Hal-hazırda Yaponiyanın Subuka şəhərində 50 dövlət tədqiqat mərkəzlərində və 2 elmi-təhsil mərkəzində minlərlə peşəkar mütəxəssis fəaliyyət göstərir və Sukuba şəhəri dünyada mövcud olan ən böyük

elmi-tədqiqatlara görə ən böyük mərkəzlərdən sayılır. Eyni zamanda, bu tədqiqatlarla özəl müəssisələr deyil, dövlət müəssisələri məşğul olmaqdadırlar.

Qarışıq modelin əsasını isə dünyada yalnız Avropa qitəsində geniş yayılan Amerikan və Yapon modellərinin bir neçə fərqli xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən bir forma təşkil edir. (G.A.Əzizova., 2012 , səh.68-74)

Innovasiya parkları. Adətən, innovasiya parkları universitetlərin, tədqiqat mərkəzlərinin yaxınlığında yaradılır. Bu parklar kiçik firmalara yüksək texnologiyaların mənimsənilməsi üzrə məsləhət verilməsi köməkliyi göstərir və yeni məhsulların layihələrinin işlənilib hazırlanmasında iştirak edirlər. İlk belə innovasiya parkı Amerikanın Kaliforniya Universtieti bazasında yaradılmışdır. Bu parkda yaradılan və yerləşdirilən kiçik firmalar əsasən elektronika məhsulları və kompüter istehsalları üzrə ixtisaslaşdırılır. Son zamanlar innovasiya parkları məqsədyönlü, əlaqəli şəkildə dövlətin, yerli təşkilatların və digər sərmayəçi subyektlərin birgə əməkdaşlığı ilə yaradılır. Dövlət və yerli təşkilatlar park yaratmaq üçün ərazi seçir, binalar və qurğular verir, avadanlıqların mənimsənilməsi üçün güzəştli şərtlərlə kredit ayırır, parkda yerləşən firmalara müəyyən vergi güzəştləri edir. Kiçik innovasiya firmalarının eyni bir parkda yerləşdirilməsi, onların meydana çıxan problemlərini birgə həll etmələrinə imkan yaradır. Bu firmalar sıx sürətdə bir-biri ilə əlaqədə olur, müxtəlif texnologiyaları dəyişə bilir və mütəxəssislərdən birgə istifadə edə bilirlər. Artıq ABŞ-da 100-dən çox, Almaniyada isə 40-dan çox innovasiya parkı yaradılmışdır. Innovasiya parklarının yaradılmasında dövlət və yerli idarəetmə təşkilatları ilə yanaşı özəl firmalar və universitetlər də iştirak edir. Məsələn, Almaniyada Münhen rayonundakı innovasiya parkı dövlət tərəfindən yaradılmış və maliyyələşdirilir, lakin onun yaradılmasında “Simens”, “Messerşmitt” kompaniyaları ilə yanaşı Münhen Universiteti, Maks Plank cəmiyyəti və digər təşkilatlar da iştirak etmişlər. Kiçik firmaların inkişafının həvəsləndirilməsinin ikinci bir təşkilati forması “kiçik biznes inkubatoru”dur. Bu təşkilat fəaliyyətə başlamaq istəyən işgüzarlara müxtəlif istiqamətdə köməklik göstərir. Bu köməkliklər maliyyə, məsləhət, təşkilati-idarəetmə və bu kimi istiqamətlərdə olur.

Bundan başqa, bir sıra ölkələrdə kiçik biznesin inkişafını həvəsləndirmək üçün xüsusi proqramlar vardır. Məsələn, Almaniyada bir neçə xüsusi proqram vardır ki, bu proqramlar konkret istiqamətdə ixtisaslaşmış firmaların fəaliyyətinə hərtərəfli köməklik göstərir. Məsələn:

- elmi-tədqiqat işlərilə məşğul olan işçilərin sayının artırılmasının həvəsləndirilməsi proqramı;
- elmi-tədqiqat,
- sınaq-layihə işlərinin maliyyələşdirilməsi proqramı və s.

Təkcə bunu demək kifayətdir ki, 1979-1989-cu illər ərzində elmi-tədqiqat işlərinə işçilərin cəlb edilməsi üçün 2,5 milyard marka xərclənmişdir. AFR-da Elmi-Tədqiqat və Texnologiya Nazirliyi tərəfindən 1983-cü ildə “yüksək texnologiyalı firmaların yaradılmasının eksperimental modeli” adlanan xüsusi proqram işlənilib hazırlanmış və tətbiq edilmişdir. Modeldə elmi-tədqiqat işlərinin aparılması ilə məşğul firmaların tədqiqatlarının müxtəlif mərhələlərində onlara necə kömək göstərilməsi maliyyələşdirilməsi mexanizmləri müəyyən edilir. Birinci mərhələdə yeni firmanın və məhsulun yaradılmasının yalnız ideyası olan halda firmanı yaratmaq istəyənlərlə texniki məsələlər, bazarın qiymətləndirilməsi və patent qanunçuluğu üzrə məsləhətlər aiddir.

Məsləhət elmi-tədqiqat institutları, xüsusi ixtisaslaşdırılmış firmalar tərəfindən yerinə yetirilir. Məsləhət xərclərinin 90 faizini dövlət ödəyir (işin dəyəri 900 min markadan artıq olmamalıdır). İkinci mərhələdə (sınaq nümunəsi yaradılarkən) dövlət hazırlanan nümunənin 75%-nin dəyərini ödəyir. Bundan başqa bu mərhələdə dövlət firmanın aldığı kreditin 50%-nin özəlləşməsinə zəmanət verir. Üçüncü mərhələdə (kütləvi istehsal) dövlət firmanın kreditinin kifayət qədər hissəsini ödəməyi öz öhdəsinə götürür.

Yuxarıda qeyd edilən himayədarlıq və köməklikdən başqa dövlət kiçik firmalar üçün geniş informasiya və məsləhət xidməti göstərir. Almaniyada dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən 6 informasiya mərkəzi fəaliyyət göstərir. Sənaye ilə universitetlər arasında əlaqəni təmin etmək üçün bir sıra mərkəzlər və agentliklər

(sonuncunun sayı 150-dən çoxdur) yaradılır ki, bunlar da kiçik firmalara müxtəlif təbiətli xidmətlər, o cümlədən elmi-texniki informasiya xidməti göstərirlər.

2.2. Müəssisələrdə intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsi

Müasir dövr artıq informasiya dövrüdür ki, bu şəraitdə də əvvəllər olduğu kimi maddi varlıqların çox olması şirkətlərin daha zəngin olması ilə deyil, maddi olmayan varlıqların firmalar daxilində potensial enerjinin birbaşa beyin gücündən irəli gəlməsi ilə özünü göstərir. Maddi aktivlərə yatırılan kapital firmaların gələcək vəziyyətinin stabil saxlanması və ya inkişaf etdirilməsi üçün bir alət olsa da, intellektual mülkiyyət obyektlərinə yatırımlar isə firmaların gələcəkdə innovativ üsullarla daha böyük miqdarda davamlı qazanc əldə etmək potensialının göstəricisidir. Fiziki mülkiyyət deyərəkən torpaq, avadanlıq, bina, zavod və ya istehsal müəssisəsi və ya nəğd vəsaitlər başa düşülürsə, intellektual kapital deyəndə isə bir firmada insanlar tərəfindən yaradılan və həmin firmaya rəqabət üstünlüyü verən bir mücərrəd anlayışların toplusu nəzərdə tutulur.

İlk dəfə 1960-ci ildə istifadə olunmağa başlamış intellektual mülkiyyət məfhumu həmin dövrlər çox da populyarlaşmamış və təşkilatı məsələlərdə bir o qədər də diqqət cəlb etməmişdir. Lakin sonralar firmaları gələcəyə daha sürətli addımlarla daşıya bilən bu anlayışa 1969-cu ildən John Kenneth Gailbrath tərəfindən ciddi şəkildə araşdırılmışdır. İntellektual mülkiyyət termini dedikdə bir neçə fərqli beyin məhsulları nəzərdə tutulur ki, hansılar ki xüsusi hüquqi statusa malik olur və onların haqqları müəyyən qayda qanunlarla tənzimlənir. Geniş mənada intellektual mülkiyyət hüququ sahibləri xüsusi formalarda mükafatlandırılır. Ümumiyyətlə intellektual mülkiyyət gözlə görünməyən aktivlər daha dəqiqlə desək, ifaçılıq qabiliyyəti ilə bağlı incəsənət yaradıcılığı, ədəbi-bədii elmi əsərlər və incəsənət işləri, kəşflər və ixtiralar, xüsusi simvollar, dizaynlar aid edilir. Bununla yanaşı intellektual mülkiyyət hüquqları patentlər, ticarət nişanları və müəllif hüquqları kateqoriyaları şəklində klasifikasiya edilir. Nümunə olaraq: (Wikipedia.az, 2019) (<https://az.wikipedia.org/wiki/Patent>)

Patentlər – Patentlərin effektiv olma müddəti 8-20 il arasında olaraq obyektlərin xüsusiyyətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Sənayedə ən yüksək sayılan hüquq qoruyucu olan patentlər hər-hansı “know-how” və ixtiraya məhdud sayda verilir . (<https://az.wikipedia.org/wiki/Patent>)

(Wikipedia, 2019) Statistik göstəricilərə əsaslanaraq onu demək olar ki, 2011-ci ildə intellektual mülkiyyət hüquqlarının pozulması halları, yəni saxta məhsulların bazarda 600 milyard dollar dəyərində satılmışdır ki, bu da dünya ticarətinin 5-7% ni təşkil edir. Patent hüquqlarının pozulması halları deyərkən bir çox hallarda adətən patent sahibindən icazə alınmadan həmin ixtiranın istifadəsi və ya satılması nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə, patent sahiblərinin müəlliflik hüquqlarının pozulması bəzi ölkələrdə mülki hüquqla (məsələn ABŞ-da və s.), bir neçə ölkədə (məsələn Argentina, Çin, Fransa, Yaponiya, Rusiya, Cənubi Koreyada) isə cinayət hüququ ilə tənzimlənir.

Müəlliflik hüququ pozulması halı dedikdə, kənar şəxslər, bizneslə məşğul olan və ya hər hansı bir nəşriyyat tərəfindən müəllifin xüsusi icazəsi olmadan, reproduksiya, yayma, nümayiş etdirmək və ya yerinə yetirmək və ya digər fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsi kimi qeyri-qanuni fəaliyyətlər toplusu başa düşülür. Bu hüquq pozma hadisəsi beynəlxalq arenada “piratçılıq” adlanır. Müəllif hər hansı bir fəaliyyətin müəlliflik hüququnu almaq üçün yalnız müəyyən bir məbləğ ödəniş etməli və müəllif hüququnun qorunması həmin müəllifin məsuliyyəti hesab olunur.

Müəssisələr daxilində elementlər əsasında intellektual kapitalın ölçülməsini bir neçə kateqoriya əsasında yerinə yetirmək mümkündür. Baxmayaraq ki, bu qiymətləndirmə bir o qədər də asan deyil, ancaq bununla bağlı müxtəlif yanaşmalar və metodikalar işlənib hazırlanmışdır. Bu metodları biz maliyyə və qeyri-maliyyə formasına ayıraraq müəssisələr daxili daxilində qiymətləndirmə apara bilərik. Belə ki, maliyyə metodlarına:

1. Bazar dəyəri – intellektual mülkiyyətin ən çox tanınan qiymətləndirmə göstəricisidir. Bu göstərici həmin şirkətin bazar dəyərindən onun kapitalının

çıxılması nisbəti ilə hesablanır. Burada kapital deyərəkən müəssisənin aktivlərindən öhdəliklərin çıxılması başa düşülür.

2.Tobin Q nisbəti – Bu üsulda bazar dəyəri üsulunun təkmilləşdirilmiş formasıdır və kapital dəyəri əvəzinə resurların yenidən bərpa olunması nisbəti ilə ölçülür. Q nisbəti deyərəkən müəssisənin bazar dəyərinin onun mövcud aktivlərinin yerinə qoyma xərclərinə nisbəti başa düşülür.

3.Hesablanmış maddi olmayan dəyər – bu metod müəssisələrin banklardan kredit tələbinə uyğun şəkildə mövcud ola biləcək çətinlərə əsasən hazırlanmışdır. Yəni, sözsüz ki, banklar istənilən bir firmaya və ya sahibkarlıq subyektinə kredit ayırmazdan əvvəl ilk olaraq həmin müəssisələrin aktivlərinin vəziyyətinə baxırlar. Lakin, bəzən müəssisələr öz maddi aktivlərinin yetərli qədər olmaması səbəbindən tələb etdikləri kredit məbləği banklar tərəfindən təmin olunmur. Bu problemə çıxış yolu olaraq, İllinoys əyalətində Şimal-Qərb universitetindəki bir tədqiqat mərkəzi tərəfindən yeni bir üsul yaradılaraq müəssisələrin qeyri-maddi aktivlərinin (intellektual mülkiyyətləri) dəyərinin qiymətləndirməsi yolu ilə banklardan kredit təminatının əldə edilməsi ideyası işlənib hazırlanmışdır.

Müəssisələr daxilində intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsinin qeyri-maliyyə metodları isə aşağıdakılardır:

1.Patentlərin dəyər qiymətləndirilməsi metodu – Bontis tərəfindən ilk dəfə bir kimya şirkəti “Dow Chemical”da tətbiq olunmuşdur. Şirkətlər tərəfindən ən asan qavranılan intellektual mülkiyyət növü patentlərdir və bu metodun əsas mahiyyəti şirkətlər tərəfindən əldə edilən patentlərin dəyərinin hesablanmasıdır.

2.İnformasiya mühasibatlığı metodu – bura, müəssisələrin əldə etdiyi məlumatların keçmiş illərə görə necə dəyişdiyini, hansı bacarıqların əldə edildiyini, itirildiyini və izləndiyini daha dəqiq şəkildə hesabatını hazırlamaq aiddir. Bu metodun ən vacib xüsusiyyəti intellektual varlıqların təsirlərinin təhlilini apara bilmək imkanının olmasıdır.

3.DATI layihəsi – Danimarka Ticarət və Sənaye Nazirliyi tərəfindən hazırlanan bu layihə Danimarka firmalarında intellektual kapitalın ölçülməsi məqsədilə ilə yaradılmışdır. Bu tədqiqat 4 kateqoriya üzərindən işçilər, müştərilər,

proseslər və texnologiya baxımından aparılaraq son nəticədə intellektual kapitalın qiymətləndirilməsinə fokuslanmışdır.

4. Balanslaşdırılmış bal qiymətləndirməsi metodu – Robert Kaplan və David Norton tərəfindən hazırlanmış və bir çox dünya firmaları performans qiymətləndirilməsi edən zaman çox geniş istifadə edirlər. Bu metodunun əsas mahiyyəti maliyyə, müştərilərlə əlaqə, öyrənmə və böyüməyə yönəlib. Əsasən menecerlər müəssisənin fəaliyyətinə təsir edən amilləri müəyyənləşdirir və bu amillərə uyğun meyarları qiymətləndirir.

5. İntellektual dəyər əmsalı – Pulic tərəfindən yekmilləşdirilən bu metod biliyi ölçmək və idarə etmək üçün yeni və fərqli bir baxış gətirdi. Bu üsul özündə fiziki kapital və intellektual kapital anlayışına intellektual əlavə dəyər anlayışı əlavə edərək insan resurslarına müəssisə daxilində çəkilən xərclərin qiymətləndirir.

6. İntellektual kapital indeksi – Göran və Roos tərəfindən yaradılan bu metodun mahiyyəti intellektual kapitalı insan kapitalı, təşkilat kapitalı və müştəri kapitalı kimi dəyərləndirməkdən ibarətdir. Eyni zamanda intellektual kapitalda olan dəyişiklikləri bazarda olan yeniliklərlə qarşılaşdıraraq arada olan fərqləri mənfi və müsbət cəhətləri meydana çıxarmağa imkan verir. Bununla da, bu ölçmələrdə meydana gələn ümumi dəyər müəssisənin intellektual kapital dəyərini indeks formasında göstərmiş olur.

7. Texnologiya simulyasiyası metodu – İntellektual melkiyyətin kapital dəyərini hesablamaq və strateji planlaşdırmaya kömək məqsədilə Annie Brooking tərəfindən işlənib hazırlanıb, Buraya intellektual kapitalın 4 elementi: bazarın varlığı, insan mərkəzli olma, intellektual varlıq və intellektual infrastrukturun mövcudluğu aid edilir.

Hal-hazırkı dövrdə xüsusilə də mühasibatlıq baxımından markalar, məhsullar, rəqabət üstünlüklü patentlər, ticarət nişanları, müştəri münasibətləri və insan kapitalı kimi məlumatlar maliyyə hesabatlarında bir o qədər də öz əksini tapmır. Bu vəziyyət intellektual mülkiyyət konsepsiyasını tam izah etmək üçün maliyyə hesabatların qeyri-adekvat və uğursuz hala gətirir. İnformasiya iqtisadiyyat adlandırılan yeni iqtisadiyyatda məlumatlar yeniliklərin yaranmasında gəlir və

mənfəətin yüksəldilməsində və bazarda rəqabət üstünlüklərinin qazanılmasında maddi aktivlərdən daha böyük rol oynayır. Nümunə olaraq, Microsoft şirkəti kimi firmaların real dəyəri onun maddi aktivlərindən çox olan intellektual aktivlərinin dəyəri əsasında formalaşır. Buna görə də, Microsoft şirkəti informasiya və texnologiyaya əsaslanaraq fəaliyyət göstərdiyindən illik gəlirinin 17-18 milyard \$ olmasına baxmayaraq real bazar dəyəri 300-350 milyard \$ arası qiymətləndirilir. Digər tərəfdən, 180 milyard \$-lıq dövriyyəsi olan General Motors təxminən 100 milyard \$-a yaxın bir bazar dəyəri vardır. Bu iki firma arasında əsas fərq, Microsoftun əsas fəaliyyətində intellektual mülkiyyət aktivlərinin maddi aktivlərdən daha çox olmasıdır. Bundan başqa, ABŞ-da Dell kimi qabaqcıl şirkətinin 2001-ci il üçün bazar dəyəri ilə əldə edilən dəyər nisbəti 14.4 olduğu halda, General Motors kimi bir sənaye nəhənginin bazar dəyərinin əldə edilən dəyərə nisbəti isə 2.4 səviyyəsində qalmışdır. ABŞ-da ən yaxşı universitetlərdən olan Harvard və Stenford universitetləri birgə müəssisələr formasında texnologiya lisenziyaları verərək özəl sektor investorları ilə birgə əməkdaşlıq edərək yaradılmış texnologiya əsaslı intellektual mülkiyyət aktivlərindən böyük miqdarda gəlirlər əldə edirlər. Eyni şəkildə IBM və Siemens kimi nəhəng dünya şirkətlərinin intellektual mülkiyyətə verdiyi dəyər strateji idarə etmədə çox yüksək müsbət nəticə verərək səhmdarların və şirkətin bazar dəyərinin artmasına kömək edir.

Cədvəl 3: ABŞ tərəfindən patentlərə qrant ayrılan ən çox 10 şirkət (1987,2000,2011-ci illər üzrə)

1987	№	2000	№	2011	№
1 Canon	847	1 IBM	2886	1 IBM	6148
2 Hitachi	845	2 NEC	2021	2 Samsung	4868
3 Toshiba	823	3 Canon	1890	3 Canon	2818
4 General Electr.	779	4 Samsung	1441	4 Panasonic	2533
5 US Philips	687	5 Lucent	1411	5 Toshiba	2451
6 Westinghouse	652	6 Sony	1385	6 Microsoft	2309
7 IBM	591	7 Micron	1304	7 Sony	2265
8 Siemens	539	8 Toshiba	1232	8 Seiko Epson	1525
9 Mitsubishi	518	9 Motorola	1196	9 Hitacji	1455
10 RCA	504	10 Fujitsu	1147	10 GE	1444
Cəmi:	6785	Cəmi:	15913	Cəmi:	27816

Mənbə: USTPO-nun statistikas, 1987, 2000, 2011-ci illər üzrə (11.02.2019)

Yuxarıdakı göstəricilərə əsaslanaraq onu demək mümkündür ki, İBM şirkəti son 24 ildə intellektual mülkiyyət üzrə ən çox qrant alan dünya şirkətidir. Təqribən 1987-ci il ilə müqayisədə 2011-ci ildə əldə etdiyi qrantların sayı 10 dəfə daha çoxdur. Digər son 11 ildə sürətli şəkildə intellektual mülkiyyət sahibi olan firma isə Samsung firması olmuşdur. Belə ki, inkişaf trendinə nəzər saldıqda görürük ki, 2000-ci ildən başlayaraq patentləşmə sahəsində çox böyük uğurlar əldə edərək 4-cü pillədə qərarlaşsa da, 2011-ci ildə əldə etdiyi qrantları sayı ortalama 3,5 dəfə artaraq 2-ci yerdə qərarlaşıb.

Sözsüz ki, Çin Xalq Respublikası bu gün dünyada ən böyük istehsalçı kütləsinə sahiblənərək əksər dünya ölkələrinə məhsulların ixracı ilə məşğul olur. Buradan aydın olur ki, əgər istehsal sahələrinin sayı həqiqətən də çox böyük rəqəmlərlə ifadə olunursa, burada xüsusi intellektual mülkiyyət haqqlarına pozulması hallarına digər ölkələrlə müqayisədə mütənasib olaraq daha çox rast gəlinmə halları mövcud olacaq. Buna baxmayaraq, Çin hökuməti davamlı olaraq bu hüquq pozmalara qarşı sərt və effektiv tədbirlər görərək intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması sahəsində fəaliyyətlərini davam etdirir. Lakin, bütün bu tədbirlərə rəğmən bəzi şirkətlər gəlir əldə etmək məqsədilə tez-tez intellektual mülkiyyət hüquqlarını pozaraq saxta məhsullar istehsalı ilə məşğul olur və ya qanun pozuntu hallarına yol verirlər. Bu hallar sırf bazarda olan boşluqlardan qaynaqlanır və nəticə etibarilə texnologiyanın yüksək inkişafı ilə müəyyən imitasiyaların və ya təkrarlanmaların yaranmasına və intellektual mülkiyyət sahiblərinin haqqlarının pozulması halları ilə nəticələnir. Çində dövlət uğur qazanmaq üçün şirkətlər qarşılaşdıqları intellektual problemlərin təbiəti və dərəcəsini əks etdirən, daxili məqsəd və resursların real qiymətləndirilməsinə əsaslanan vahid intellektual mülkiyyət hüququnun qorunması strategiyasını inkişaf etdirirlər. Şirkətlərin intellektual mülkiyyət strategiyalarının əsasını aktivlərin qiymətləndirilməsi, risklərin müəyyən edilməsi və bununla bağlı auditin həyata keçirilməsi təşkil edir. Bu təkrarçılığın qarşısının alınması və yerli innovasiyaların dəstəklənməsi məqsədilə Çində 2008-ci ildə xüsusi strategiya hazırlanıb ki, bu strategiya da 2020-ci ildə dünyanın ən innovativ ölkələrindən biri olmaq üçün

strateji bir yol xəritəsidir. Aşağıdakı göstərilən cədvəldə dünya ölkələri üzrə patent müraciətçilərinin 2015-ci ildəki sayını görmək mümkündür. Buradan da aydın olur ki, Çin şirkəti olan Huawei ilk yerdə qərarlaşmışdır. Bu uğurun əsas səbəbini Huawei idarəetmə heyəti əksər Çin istehsalçılar kimi minimum xərcli işçi qüvvəsi və daha aqressiv qiymət siyasəti ilə çalışaraq brend məhsul və xidmətlərin yüksək marja ilə istehsalına nail olmaq prinsipi ilə deyil, ölkə hüdudlarından kənarada olan yeni texnologiyaların və elmi tədqiqat imkanlarının araşdırılaraq tapılması yolu ilə fərqli bir üstünlüyə malik olmaqda qeyd edirlər. Bu tip tədqiqatların aparılması üçün Çin hökuməti də əlavə stimullaşdırıcı tədbirlər göstərərək Huawei şirkətinə 10 milyard ABŞ dolları məbləğində maliyyə dəstəyi edərək çox aşağı faizlə Çin İnkişaf Bankı tərəfindən kredit təklif etmişdir.

Qrafik 1: Patent sayı 2015-ci il üzrə

Mənbə: World Intellectual Property Organization (11.02.2019)

Azərbaycan isə öz növbəsində innovasiyalara açıq olan və sosial yönümlü yeni iqtisadi modelə keçidlə bağlı olaraq yeni iqtisadi siyasətində əqli mülkiyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq dövlət başçısının təsdiq etdiyi “Azərbaycan 2020 gələcəyə baxış” konsepsiyasında intellektual mülkiyyətin inkişaf etdirilməsi

prioritet istiqamət kimi götürmüş və sözügedən sahənin inkişafı ilə bağlı həmin inkişaf konsepsiyasına 8 tədbir daxil edilmişdir. Bununla yanaşı təsdiq olunan konsepsiyada intellektual mülkiyyətlə bağlı bir sıra tapşırıqlar öz əksini tapmışdır. Davos İqtisadi Forumunun Rəqabətqabiliyyətlilik indeksinə əsasən Azərbaycan “Əmtəə nişanlarına ərizələr” və “Patent ərizələri” göstəriciləri üzrə müvafiq olaraq dünya ölkələri arasında 101-ci və 87-ci yerdə qərarlaşmışdır. Həmçinin yuxarıda qeyd olunan rəqabətlik indeksinə görə, “Təsisatlar” altindeksində “Əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması” indikatoru üzrə Azərbaycanda 36-cı yerdə mövqe tutaraq, MDB ölkələri arasında bu göstərici ilə liderdir.

Azərbaycanda müəlliflik və onunla əlaqəli hüquqlara əsaslanan kreativ iqtisadiyyatın 2018-ci il üzrə ÜDM-də pay bölgüsü 5% artaraq, digər dünya dövlətləri sırasında orta mövqedədir qərarlaşmışdır. Eyni zamanda, son 15 ildə piratçılıqla mübarizə tədbirlərinin aparılması miqyası atırılaraq, ümumi piratçılıq səviyyəsi 20-30% -ə kimi azalmışdır. Bundan başqa, 2018-ci ildə əqli mülkiyyətlə bağlı inkişafın təşviq edilməsi məqsədilə Azərbaycanda əqli mülkiyyətin inkişafına dəstək məqsədilə əvvəlki (2018-ci ildə) bir sıra vergi islahatları həyata keçirilmişdir. Həmin islahatlara sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və ya digər şəxslər startap polisləri əldə etdikləri andan etibarən özlərinin innovasiya fəaliyyətlərindən çərçivəsində mikro və ya kiçik sahibkarlıq subyekti kimi fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər “startap” şəhadətnaməsini aldıkları andan innovasiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirin vergisindən üç ilədək, hüquqi şəxslər isə mənfəətlərindən əldə etdiyi gəlirdən üç il müddətinə azad olunurlar. Dünya bankının 2012-ci ildə nəşr etdiyi hesabatına əsaslanaraq demək olar ki, Azərbaycan “bilik iqtisadiyyatı” (EKEİ&KI İndex, 2012) indeksinə görə, 146 ölkə sırasından 79- cu yerdə mövqe tutmuşdur. Nəzərə alsaq ki, bu göstəricilər Rusiyada 15%, Avropanın inkişaf etmiş ölkələrində 35%, Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə 45% təşkil edir. Global Competitiveness İndex 2016-2017) Davos İqtisadi Forumunun Rəqabətqabiliyyətlilik indeksinə müvafiq olaraq ölkədə elmi fəaliyyət imkanlarımızın və potensialımızın yüksək olduğunu nəzərə alaraq “elmi-tədqiqat təsisatlarının keyfiyyəti” indeksinə görə, Azərbaycan dünya ölkələri

arasında 68-ci yeri tutur. “Əqli mülkiyyət qorunması” üzrə göstəriciyə gəldikdə isə 2018-ci ildə Azərbaycan 4.8 bal yığaraq 36-cı yerdə (ötən il isə 37-ci yerdə) olmuşdur. Bu göstəriciyə əsasən Azərbaycan MDB dövlətləri arasında 1-ci yeri tutur və müvafiq olaraq Gürcüstan 54, Ermənistan 30-cü pillədədirlər. Bununla yanaşı, İnnovasiya Potensialı mövqeyinə əsasən isə Azərbaycan müvafiq olaraq Gürcüstanı (85-ci yer) və Qazaxıstanı (87-ci yer) qabaqlayaraq 71-ci pillədə qərarlaşıb. Belə ki, Rusiya Federasiyası 36-cı yer, Ukrayna isə 58-ci pillədədir.

2.3.İnnovasiya yönümlü inkişaf strategiyasının qurulması mexanizmləri

Müəssisələrin innovativ potensialının ölçülməsi və gələcəyə dair inkişaf strategiyasının formalaşdırılması nəinki strateji innovasiyanı, eləcə də il ərzində istehsalın daha səmərəli və effektiv təmin edilməsi məqsədilə firmaların maliyyə resurslarının vəziyyətinin nə dərəcədə olmaq imkanını üzə çıxarır. Bu cür yanaşma strateji innovasiya fəaliyyəti və istehsal üçün uyğunluğu müəyyən etməyə və daha təkmil texnologiyaların tətbiq edilməsinə imkan yaradır. Ümumiyyətlə, əsas çətinlik innovativ inkişafın həyata keçirilməsində yeni texnologiyanın istehsal prosesinə cəlbi zamanı maliyyə ilə bağlı sıxıntılı və təminatın aşağı səviyyəli olmasında olur. İnnovasiyalı inkişaf ilə bərabər müəssisələrdə istehsalın operativ şəkildə fəaliyyətinin təşkili də vacib amildir. Bunu vacib edən əsas faktorlar şəxsi və borc kapitalının istifadə edilməsi, əsas, eləcə də dövriyyə kapitalının yaradılmasından birbaşa əlaqəlidir. İnnovasiya yönümlü inkişaf bəzi məqamlarda müəssisələr üçün uğurlu olmaya və müəyyən aktivlərin itirilməsinə gətirib çıxara bilər. Bu situasiyaya düşməməkdən ötrü cari fəaliyyət dövründə iqtisadi və maddi resursların təhlili və mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi vacibdir.

Aşağıdakı göstərilən sualların qiymətləndirmə və təhlil aparılması məqsədilə cavablandırılması məqsədə uyğundur.

- İnnovasiyanın işlənilmə və mənimsənilmə prosesinə sərf edilən maddi vəsait uzunmüddətli perspektivdə müəssisənin ödəmə qabiliyyətinə nə cür öz təsirini bildirəcəkdir?

- Müəssisənin sahib olduğu qısamüddətli aktivlər sonrakı uzunmüddətli xərclərə uyğunlaşdırılıbmı?

- Eyni zamanda həmin firma mövcud istehsal və gələcək innovasiya fəaliyyətini effektiv və düzgün maddi imkanla təmin edə biləcəkmı? (G.A.Əzizova., 2012)

İqtisadi nəzəriyyədə və təsərrüfat praktikasında bu məsələlərin həlli üçün iqtisadi subyektin təsərrüfat prosesinin təmin edilməsi qabiliyyətini xarakterizə edən müəssisənin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi metodikası tətbiq edilir. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının təhlilində əsas məqsədlərdən biri ehtiyatların və xərclərin xüsusi və borc mənbələri hesabına təmin edilməsi dərəcəsinin, həmçinin xüsusi və borc vəsaitləri arasında nisbətə müəyyənləşdirilməsidir. Belə təhlil müəssisənin maliyyə hesabatının materialları əsasında aparılır. Bu təhlil metodikasının tətbiqi ehtiyatların formalaşdırılması üçün vəsaitin uyğun gəlib-gəlməməsini aşkara çıxarmağa imkan verir və müəssisə öz istehsal xərclərini ödəmək qabiliyyətinə malikdirmi - sualına cavab verir: Maliyyə təhlili nəzəriyyəsində müxtəlif növ mənbələri tam əks etdirmək üçün aşağıdakı göstəricilərin hesablanması nəzərdə tutulur:

-xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin miqdarı;

-ehtiyatların və xərclərin formalaşması üçün xüsusi dövriyyə vəsaitləri və uzunmüddətli borc mənbələrinin miqdarı;

-ehtiyatların və xərclərin formalaşması üçün əsas vəsait mənbələrinin ümumi miqdarı.

Mənbələrin miqdarını xarakterizə edən bu göstəricilərin əsasında, istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti üçün ehtiyatlar və xərclər formalaşdırılır, ehtiyatları və xərcləri ödəmək üçün vəsaitlərin kifayət qədər olması qiymətləndirilir. İstehsal-təsərrüfat fəaliyyətini təmin etmək, mövcud və tələb edilən vəsaitlərin uyğunluğunun qiymətləndirilməsi məsələsini həll etmək üçün təhlil olunan xərclərin tərkibinə, həmçinin innovasiyalı tələbat daxil edilməlidir, hansı ki, təsərrüfat dövriyyəsinə yeni texnologiyaları cəlb etmək üçün lazımdır. Bu tələbat innovasiya layihələrinin qiymətləndirilməsi mərhələsində hesablanır və nəzərə alınır. İnnovasiyalı

potensialın qiymətləndirilməsi, hər şeydən əvvəl, müəssisənin maliyyə dayanıqlığını təhlil etməyə imkan verir. Eyni zamanda bu yanaşma cari istehsal ehtiyatları və müəssisənin innovasiyalı inkişafındakı investisiya xərcləri arasında dinamik uzunluğu müəyyənləşdirməyə kömək edir. Bu əsasda innovasiya potensialının tipinin müəyyənləşdirilməsi müəssisənin maliyyə vəziyyəti mövqeyindən innovasiyalı inkişafının seçilən istiqamətinin düzgünlüyünə nəzarət etməyə imkan verir. Sözügedən metod innovasiyalı inkişaf strategiyasının müəyyənləşdirilməsində tamamlayıcı mərhələ sayılır. Praktika göstərir ki, müəssisənin innovasiya potensialının qiymətləndirilməsi metodu təkcə innovasiyalı inkişaf strategiyasının işlənilməsi üçün deyil, həm də digər məqsədlər üçün istifadə oluna bilər.

Son zamanlar qabaqcıl kompaniyalarda məqsədyönlü strateji istiqamətləndirmə müşahidə edilir. İlk növbədə bu yüksək texnologiya, elmi-texniki nəəliyyətlərdən operativ istifadənin artırılması, bazar payının axtarışı planlarının işlənməsi sahəsində rəqabətlik qabiliyyətinin yüksəlməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Nəticədə isə, innovasiya prosesinin idarə edilməsinin yeni metodlarına və yanaşmalarına tələbat artmışdır.

Müasir dövrdə müəssisələr öz məqsədini müəyyən etdikdən sonra ona nail olmaq strategiyasının işlənilməsi üçün hazırlayırlar. İdarəetmə sistemində 3 növ strategiya müəyyən edilir: korporativ strategiya, funksional strategiya, ayrı-ayrı təsərrüfat vahidlərinin strategiyası. Korporativ strategiya – ümumilikdə müəssisənin ümumilikdə perspektiv inkişafını müəyyən edir. O, müəssisənin missiyasının yerinə yetirilməsinə istiqamətlənir və müəssisə fəaliyyətinin əsas məqsədi olan maksimum mənfəət əldə etməyə xidmət edir. Korporativ strategiya səviyyəsində təsərrüfat fəaliyyətinin növünün seçilməsi, müəssisənin uzunmüddətli rəqabət üstünlüyünün saxlanması, resursların ayrı-ayrı strateji zonalar üzrə paylaşdırılması kimi ən vacib məsələlər yüksək səviyyəli menecerlər tərəfindən yerinə yetirilir.

Müəssisənin funksional strategiyası hər bir fəaliyyət istiqamətləri üzrə ən əsas funksional bölmələri tərəfindən formalaşdırılır. Funksional strategiya aşağıdakı

istiqamətlərdə işlənir: marketinq, istehsal, maliyyə, heyət, investisiya və innovasiya.

Müəssisənin funksional strategiyası onun korporativ strategiyasının daha dərinə tədqiq edilməsinə (müəssisənin əsas məqsədinin həyata keçirilməsinə) və ayrı-ayrı təsərrüfat vahidlərinin resurs təminatına istiqamətlənir.

Təsərrüfat vahidlərinin strategiyası (biznes strategiyası) adətən iki məqsədin – konkret növ məhsulun rəqabət üstünlüyünü təmin etmək və onun mənfəətliliyinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Bu səviyyədə qəbul edilən strateji həllər əsasən yeni məhsul növünün yaradılması, əmtəlik məhsul istehsalının genişləndirilməsi yaxud azaldılması, yeni texnologiyaların investisiyalaşdırılması, müəssisələrin yeni regionda işləmələri və s. ilə əlaqədar olur. Bu səviyyədə strategiyaların işlənilməsi ilə bilavəsitə korporativ strategiyanın işlənilməsilə məşğul olan menecerlər və eləcə də biznes vahidlərinin rəhbərləri və ya menecerləri məşğul olurlar. Müəssisənin müxtəlif növ strategiyaları birlikdə müəssisənin strateji yığımı adlanır.

Müəssisələrin innovativ inkişafının təmin edilməsində innovasiya yönümlü strategiyanın qurulması böyük rol oynayır. Bu rol aşağıdakılarla səciyyələnir:

-işlənmiş innovasiya strategiyası – müəssisənin uzunmüddətli innovasiya strategiyasının iqtisadi və sosial inkişafının həyata keçirilməsinin mexanizmini təmin edir,

-işlənmiş innovasiya yönümlü strategiya müəssisənin innovasiya imkanlarının real qiymətləndirilməsinə şərait yaradır, müəssisədaxili investisiya potensialından maksimum istifadə edilməsinə və maliyyə resurslarının aktiv surətdə səfərbər olmasına imkan yaradır,

-o xarici mühitdə baş verən dəyişikən, dinamik proseslərin yeni perspektiv innovasiya imkanlarının istifadə edilməsini təmin edir,

-innovasiya strategiyasının işlənilməsi müəssisə tərəfindən nəzərə alınmayan xarici mühit amillərinin dəyişməsinə uyğun strategiya variantlarının əvvəlcədən müəyyən edilməsini təmin edir və bununla da müəssisə fəaliyyətində neqativ təsiri minimuma endirir,

-o özündə rəqabətdə olanlarla müqayisədə müəssisənin innovasiya fəaliyyətinin üstünlüyünü əks etdirir,

-müəssisənin innovasiya strategiyasının olması, perspektiv cari və operativ idarəetmə arasında dəqiq qarşılıqlı əlaqəni təmin edir,

-innovasiya strategiyası sistemində ən vacib meyarlar əsasında innovasiyanın idarə edilməsi üzrə qərarlar qəbul edilir,

Bütün bunlar əsasında müəssisənin inkişaf yönümlü innovasiya siyasəti formalaşır.

Müəssisənin inkişafının strateji istiqamətlərinin seçilməsinin əsaslarını – müəssisənin daxili imkanlarının təhlili, eləcə də onun fəaliyyətinə birbaşa yaxud dolayı yolla təsir edən amillərin təsirinin müəyyən edilməsi təşkil edir. Müəssisənin innovasiya fəaliyyətinə birbaşa təsir edən xarici mühit amillərinin formalaşmasında dövlətin elmi-tədqiqat, sınaq konstruksiya işləri və müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə siyasəti mühüm rol oynayır. Müəssisənin xarici mühit amillərinin onun innovasiya siyasətinə təsiri dərəcəsini müəyyən etmək üçün SWOT təhlili və PEST təhlili metodlarından istifadə edilir.

Müəssisənin innovasiya fəaliyyətinə təsir edən xarici mühit amilləri həddindən çox olduğundan onlar aşağıdakı qruplarda birləşdirilmişdir:

- hüquqi-siyasi mühit amilləri
- iqtisadi mühit amilləri
- sosial-mədəni mühit amilləri
- texnoloji mühit amilləri
- elmi-texniki mühit amilləri
- bazarın fərqləndirici xüsusiyyətləri
- rəqiblərin vəziyyəti

(Tağıyev.A.H., 2013,s. 116-119)

Müəssisənin innovasiya potensialına aid olan ən əsas amillər sırasında müəssisənin tarixini və imicini, strateji məqsədlərini, menecmenti, marketinqi, maliyyə və iqtisadi şəraitini, yaşayış tsikli mərhələsini, müəssisənin funksional istiqamətlərini, fəaliyyət davamlılığını, müəssisə sahiblərinin innovasiya

mentalitetini, menecerlərin peşəkarlıq səviyyəsini və bir sıra digər amilləri aid etmək olar.

Sözsüz ki, innovativ inkişaf strategiyasının tətbiqi zamanı şirkətlər bəzi çətinliklərlə üz-üzə qalırlar. Yeni bir ideyanı tətbiq etməkdə bazar təcrübəsinin olmaması səbəbindən texnologiya liderləri yüksək dərəcədə risk və qeyri-müəyyənliklə üzləşirlər. Liderlərin müqaviləsi olan qeyri-müəyyənlik üç əsas praktiki problem - texnologiya, bazar və biznes ilə bağlıdır. Texnoloji qeyri-müəyyənlik yeni istehsal olunan texnoloji ideyanı son məhsula tətbiq etmək imkanının asanlıqla təmin oluna bilməməsidir. Bəzən fundamental və tətbiqi tədqiqat üçün böyük xərclərin çəkilməsi nəticədə həmin innovasiyaların kommersiya potensialının üzə çıxarılaq bazarda gəlir gətirməsi ilə nəticələnir. Bazarla bağlı olan problem şirkətlər yeni məhsullar üçün sınaq satışı apararı zaman meydana çıxarı bilər. Aydındır ki, məhsul istehsalının son mərhələsində marketing fəaliyyəti həyata keçilir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq məhsulun inkişafının son mərhələlərində, bir prototip və ya sınaq partiyası artıq buraxıldığı zaman bazarın həmin məhsula mənfi reaksiyası olarsa, o zaman şirkət yeni məhsulu istehlakçıların yeni tələblərinə uyğunlaşdırmağa (təkmilləşdirməyə) çalışır və ya yeni hədəf bazarını seçər və ya nəhayət, şirkət istehsaldan imtina edər, dondura bilər. Üçüncü problem rəqiblərdən və bazarın digər iştirakçılarından yeniliklərə reaksiyanın qeyri-müəyyənliyinə, eləcə də makroiqtisadi amillərin mümkün dəyişikliklərinə aiddir. Yenilikçi şirkət öz məhsullarının rəqibləri tərəfindən imitasiya edilməsinə hazır olmalıdır və sözsüz ki, rəqiblər yenilikçi şirkətin marketing səhvlərini nəzərə alar və bazarda təkmilləşdirilmiş (daha funksional) bir məhsul təklif edə bilərlər.

Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin (Norveç, Yaponiya, İsveç) timsalında innovasiya fəaliyyətinə və bu sahədə planlaşdırma təcrübəsinə diqqət yetirək:

- Strateji planlaşdırma
- Bazarın tədqiqi
- Marketing təhlilləri
- Missiyanın planlaşdırılması

- Resurs vəsaitləri
- Qiymətlərin planlaşdırılması və nəzarət
- Məcmuu keyfiyyətə nəzarət
- İşin proqnozlaşdırılması

Nümunə olaraq, Yaponiyada dövlət siyasətinin uzunmüddətli məqsədini - texnologiya yaradan "stimulator" və "novator" ideyalarının inkişafı təşkil edir. Hökumət sənaye və ticarət sahəsində inkişaf strategiyasını həyata keçirmək üçün müəyyən xüsusi alətlər və üsullar tətbiq edir. İxrac yönümlü istehsal, güzəştli kreditlər, sığorta, vergi, birbaşa subsidiyalar kimi inkişafa təsir edən ənənəvi iqtisadi və inzibati üsullarla yanaşı dolayı metodlardan da geniş istifadə olunur:

- a) özəl banklar və prioritet sektorlarda maliyyə resurslarının hədəflənməsi;
- b) qabaqcıl texnologiya və innovativ inkişafı ilə fərqlənən müəssisələrə maliyyə dəstəyi göstərmək;
- c) xarici ölkələrlə elmi-texniki mübadiləyə nəzarət.

Dünya təcrübəsindən faydalanaraq Yaponiyanın innovasiya yönümlü proseslərin idarə olunmasında dövlət tənzimləmələri prosesini öyrənmək də əhəmiyyətli addımdır. Bu addımlara yüksək idxal rüsum və tarifləri tətbiq etməklə daxili bazara proteksionist yanaşma ilə həyata keçirilən siyasəti misal göstərmək olar. Bütün bunlarla yanaşı, Yaponiyanın beynəlxalq aləmdə inteqrasiya və əməkdaşlıq etmək cəhdləri də vardır ki, bunu texnologiya və elm sahəsində ABŞ-la birgə elm və texnologiya sahəsində aparılan əməkdaşlığı qeyd edə bilərik. Bu nəticələrin sonunda deyə bilərik ki, Yaponiya hal-hazırda resurslardan istifadənin səmərəliliyi, ÜDM-nin artım tempi, əhalinin orta ömür müddəti, iqtisadi artım baxımından dünyada qabaqcıl ölkələr arasında mövqedədir. Qabaqcıl ölkələrinin metod və təcrübələrini mənimsəyərək özünün inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək məqsədilə Azərbaycanda yeniliklərin tətbiq edilməsi – elmi-texnoloji məhsulların təkmilləşdirilməsi prosesi aktualıq kəsb edir. Ümumiyyətlə, regional innovasiya zonalarının yaradılmasının hökumət səviyyəsində müzakirəyə çıxarılması məsələsi, birinci növbədə, innovation orta və kiçik sahibkarlıq üçün elektron avadanlıqların istehsalı, texnoparkların yaradılması və sahibkarlıq üçün

proqram təminatı istehsalı və ixrac edilməsi baxımından regional bir bazanın qurulmasına hədəflənir. Təkliflər arasında xarici və yerli firmaların informasiya texnologiyaları avadanlıqlarının istehsal edilməsi məqsədilə yeni və müasir müəssisələr yaradılması, eyni zamanda rabitə xidmətlərinin çeşidliliyinin çoxaldılması prioritet kəsb edir. Sözügedən layihənin reallaşdırılması üçün Azərbaycan dövləti Amerika Birləşmiş Ştatlarının məşhur tanınmış "Hamelton" şirkətinin praktikasından bəhrələnmək niyyətindədir. Eyni zamanda, Malayziya və Dubay təcrübəsi də nəzərdən keçirilərək qiymətləndirilir. Bu layihənin tətbiqi başladıqdan sonra nəinki Azərbaycan bazarı, eləcə də, regionda yerləşən digər dövlətlərin də İKT fəaliyyətli bölmələri nəzərdə tutulacaqdır. Azərbaycanda yaxın illərdə bu bazarın satış həcminin 4 milyard ABŞ dollarına qədər artırılması planlaşdırılmışdır. Bu göstəricinin miqdarının aşağı olduğundan istehsal edilən məhsulların İran, Gürcüstan, Qazaxıstan, Türkiyə, Özbəkistan və digər xarici öklərə ixrac edilməsi də nəzərdə tutulur. Hesablamalara əsasən, bu region üçün informasiya kommunikasiya texnologiyalarının illik dövriyyəsi 65 milyard ABŞ dolları ətrafındadır. Eyni zamanda Azərbaycan, yaxın zamanlarda sözügedən texnologiyalar bazarını bir qədər inkişaf etdirməklə dövriyyəni 160 milyard ABŞ dolları səviyyəsinə qədər artırmağı da planlaşdırır. Regional səviyyədə innovasiya zonalarının gəlir gətirməsi məsələsi 2015-2018-ci illər aralığına proqnozlaşdırmışdır.

Ölkədə innovasiya yönümlü inkişaf strategiyasının qurulmasının əsasında dövlətin sahibkarlığa dəstəyi başlıca rol oynayır. Mahiyyət etibarilə sahibkarlığın inkişafı öz növbəsində, ölkədə yaşayış səviyyəsinin artmasına, işsizliyin azalmasına, rihaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə, iqtisadiyyatın güclənməsinə və inkişafına böyük töhvə verir.

Türkiyə cümhuriyyətində innovasiyalı sahibkarlığına söykənən iqtisadi inkişafın təmin olunması məqsədilə son illər dövlət tərəfindən biznes mühitinin daha əlverişli olması ilə bağlı bir neçə addımlar atılmışdır. Həmin bu addımların kökündə sahibkarlıq potensialını artırmaq, ölkə iqtisadiyyatını şaxələndirmək və gücləndirmək strategiyası durur. Nümunə üçün qeyd etmək istərdim ki, Türkiyədə

KOSGEB, TÜBİTAK, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, İŞKUR kimi qurumlar innovativ sahibkarların fəaliyyətinin artırılmasında və müəssisələrə böhranlı illərdə müəyyən dəstəyin göstərilməsində genişmiqyaslı xidmətlər göstərir. Sözügedən dəstək proqramları aşağıda qeyd olunmuşdur.

1. Sənaye və Texnologiya Nazirliyi tərəfindən – texnoloji və innovativ yönümlü biznes ideyaların dəstəklənməsi məqsədilə 12 aylıq müddətə maksimum 100000 tl. məbləği həcmində maliyyə vəsaiti ayrılır.
2. TÜBİTAK tərəfindən innovasiyalı sahibkarlığın inkişaf artırılması məqsədilə gənclərə 15000 tl.yə qədər faizsiz kredit ayırır. Digər bir üstün cəhət isə həmin bu məbləğin ilk 12 ay müddətində geriyyə ödəməsiz olaraq qalan 36 ay müddətində faizsiz şəkildə ödənilə bilməsidir.
3. KOSGEB Sahibkarlıq Dəstək Proqramı ilə KOSGEB tərəfindən dəstəklənən sektorlarda fəaliyyət göstərən sahibkar namizədləri dəstəklənir (istehsal, ticarət, xidmət, informasiya ...). Proqramdan faydalanmaq üçün sahibkarlar 32 saat Sahibkarlıq Təhsilində iştirak etməklə sertifikat almaq məcburiyyətindədirlər. Təşəbbüskar namizədlərin universitet məzunları olması tələb olunmur. Sertifikatı almış müəssisələrin yaradılmasından sonra iş planlarını KOSGEB direktorlarına sistem üzərində təqdim edirlər. Sahibkarlar, Müdirliyində qurulan dəstək qiymətləndirmə heyətində iş planlarını təsvir edirlər. İdarəetmə, biznes planını, insan potensialı, kapital, sektoral tələblər kimi meyarlar əsasında qiymətləndirir. Bununla yanaşı, təşəbbüskar namizədlərə 50 min TL hədiyyə və 100 min TL ödənişli faizsiz dəstək təmin edilir.

Türkiyə cümhuriyyətinin innovasiya yönümlü kənd təsərrüfatının inkişafı töhvə vermək məqsədilə bir proqram kampaniyası başlatmışdır. Bu proqramın əsas mahiyyəti öz təsərrüfatını qurmaq istəyən gənclərə 30000 tl. dəyərində bir dəfəlik geri ödəməsiz maliyyə dəstəyinin ayrılmasıdır ki, burada gənclərə yaş limitinin 18-40 olması və evli olduğu təqdirdə özünün və həyat yoldaşının başqa bir işlə məşğul olmamaq şərti qoyulur. Bu dəstək yalnız kənd yerlərinə dönüş edərək kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və heyvandarlıqla məşğul olmaq

istəyən  xsl r  c n verilir. (<https://www.devletdestekli.com/isyeri-acmak-isteyene-4-farkli-devlet-destegi/>, 2018)

FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA İNNOVASIYA YÖNÜMLÜ SAHİBKARLIĞIN TƏŞKİLATI-İQTİSADI MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. İnnovasiya sistemində informasiya resurslarından istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

İnnovasiya sistemi - əksər vaxtlarda yeniliklərin yaradılması prosesinin menecmentini, kollektivin yaradıcılıq imkanlarının daha da yaxşı istifadə edilməsi kimi anlayışları özündə ehtiva edir. Yeniliklərin tətbiqi ilə müəyyən uğurun əldə olunması firmaların bütün fəaliyyətinin inteqrasiyası (əlaqələndirilməsi) və informasiya resurslarından düzgün və daha dəqiq şəkildə istifadə mexanizminin yaradılmasından və yaxud da innovasiya fəaliyyəti zamanı sözügedən resursların qarşılıqlı təsirinin tənzimlənməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Ümumiyyətlə Azərbaycan iqtisadiyyatını götürsək görürük ki, rəqabət qabiliyyətli olmaq və mövcud problemləri aradan qaldırmaqla inkişaf etmək cəhdləri firmaları onun qarşısında dayanan problemlərin sürətli və ya yaxud da məhsuldar həllinə kömək edən yeni resursların, idarəetmə alətlərinin axtarışına və istifadə olunması mexanizmlərinin tapılmasına məcbur edir. Belə ki, artıq Azərbaycanda tətbiq olunmağa başlayan yeni inkişaf strategiyasının ən önəmli istiqaməti ölkə daxilində davamlı şəkildə yüksək iqtisadi artım əldə etməyə yönəlmişdir. Sözsüz ki, bu da öz növbəsində rifah səviyyəsinin artmasına və iqtisadiyyatın diversifikasiyasına səbəb olacaqdır. Zənnimcə, təbii ehtiyatların hasili və ixracı amillindən ölkə iqtisadiyyatının asılılığının azaldılması, qeyri-neft yönümlü iqtisadi sektorların yüksək inkişaf tempinin əldə olunması kimi prioritet istiqamətlər müəyyən olunmalıdır ki, bu da iqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiq olunma miqyasının genişləndirilməsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Bu baxımdan da yuxarıda qeyd olunan miqyasın genişləndirilməsində ən böyük potensial İKT sahəsində önə çıxmışdır ki, Azərbaycan firmalarının uzunmüddətli innovasiyalı inkişafının təmin olunmasında elm, təhsil və İKT-nin ölkənin qeyri-neft sektorunun payında gücləndirilməsinə xüsusi diqqət ayırmaq prioritet olaraq götürülməlidir. İnformasiya və

kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilmə arealı istənilən ölkənin elmi və intellektual potensialının, ölkədə demokratiya və dövlət idarəçiliyində mühüm göstəricidir. Qlobal bazarlarda elektron ticarət dövriyyəsinin günü-gündən artdığı bir vaxtda gələcəyə aid belə bir proqnoz vermək mümkündür ki, ümumiyyətlə bazarlarda rəqabət qabiliyyəti firmaların informasiya və kommunikasiya resurslarından səmərəli istifadədən birbaşa asılı olacaqdır. Bundan əlavə, dünya ölkələrinin təcrübəsi onu deməyə imkan verir ki, informasiya resurslarından geniş və düzgün istifadə imkanları iqtisadiyyatın inkişafında ölkəyə çox böyük dəstək vermiş olur. Bir sözlə, bu cür addımlar əhalinin sosial-iqtisadi rifahının artmasına xidmət edərək mövcud iqtisadi vəziyyəti daha dərinə təhlil etməyə şərait yaradır. Əvvəlki son 10 illiklə müqayisədə, son dövrlər ərzində ölkəmizdə innovasiya yönümlü sahibkarlığın təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi sahəsində xeyli işlər görülmüş və bir sıra yüksəktexnoloji (hightech) yeniliklər tətbiq edilmişdir.

Müasir dövrdə dünyanın rəqabət qabiliyyətli ölkələrində İKT yeni bazalara çıxış imkanlarının araşdırılıb öyrənilməsində, mövcud biliklərin artırılmasında və həmin biliklərin intellektual kapitalla çevrilməsində əvəzsiz rol oynayır. Onu da vurğulamaq olar ki, hər hansı bir ölkənin müəyyən bir nəticəyə nail olması üçün uzunmüddətli dövrdə cəmiyyət, istərsə də dövlət tərəfindən konkret addımlar atılmalıdır. Bu addımların əsasını isə dövlətin elmə və innovasiyalar sahəsində ayırdığı xüsusi dövlət siyasəti təşkil edir. Hal-hazırda dövlətin qarşısında əsas vacib məsələ iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq, iqtisadiyyatın səmərəliliyini artırmaq, və iqtisadiyyatın innovasiyalı irəliləyişinə nail olmaqdan ibarətdir. Bununla yanaşı, prioritet istiqamət kimi xarici investisiyanı ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək (xüsusilə də qeyri-neft sektoru), rəqabət qabiliyyətli məhsulların xarici bazarlara çıxışını təmin etməkdən ibarətdir. Həmçinin dövlət qarşısında ənənəvi iqtisadiyyatdan bilik iqtisadiyyatına keçidin təmin edilməsi kimi mühüm strateji amil dayanmışdır. Bu baxımdan da, bu tip əhəmiyyətli tapşırığın icrası üçün innovativ bir iqtisadi modelin meydana çıxarılması zərurəti dayanır. Sözügedən innovasiyaların və texnologiyaların tətbiqində tərəqqiyə nail

olmaq üçün bir sıra konkret addımlar atılmışdır ki, bunun da nəticəsində Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsinə başlamışdır. Belə ki, bu sərəkidən ölkə prezidenti tərəfindən verilmiş məlumata əsasən Azərbaycanda yeni texnologiyaların və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının real tətbiqi geniş miqyasda vüsət almaqdadır. Bütün bunlara baxmayaraq, dünya ölkələrinin qlobal innovasiya reytinginə nəzər salsaq görə bilərik ki, Azərbaycan 82-ci pillədə qərarlaşmışdır. Bu cədvəldəki göstəricilər bizim innovasiyalar sahəsində Cənubi Qafqaz ölkələri arasında ən sonuncu yerdə mövqe tutmağımızı özündə ehtiva edir.

Cədvəl 4: Qlobal İnnovasiya İndeksi 2018-ci il üzrə

Ölkə	Xal	Sıra	Gəlir	Region	Effektivlik dərəcəsi
İsveçrə	68,4	1	yüksək	Avropa	0,96
Hollandiya	63,32	2	yüksək	Avropa	0,91
İsveç	63,08	3	yüksək	Avropa	0,82
Finlandiya	59,63	7	yüksək	Avropa	0,76
Almaniya	58,03	9	yüksək	Avropa	0,83
İsrail	56,79	11	yüksək	Şimali Afrika və Qərbi Asiya	0,81
Korea	56,63	12	yüksək	Asiya	0,79
Yaponiya	54,95	13	yüksək	Asiya	0,68
Ukrayna	38,52	43	aşağı-orta	Avropa	0,9
Rusiya	37,9	46	yuxarı-orta	Avropa	0,58
Türkiyə	37,42	50	yuxarı-orta	Şimali Afrika və Qərbi Asiya	0,75
Gürcüstan	35,05	59	aşağı-orta	Şimali Afrika və Qərbi Asiya	0,58
Ermənistan	32,81	68	aşağı-orta	Şimali Afrika və Qərbi Asiya	0,8
Qazaxıstan	31,42	74	yuxarı-orta	Mərkəzi və Cənubi Asiya	0,44
Azərbaycan	30,2	82	yuxarı-orta	Şimali Afrika və Qərbi Asiya	0,49

Mənbə : https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018-intro5.pdf , 2018

2017-ci il ilə müqayisədə Azərbaycan, institutların artımı üzrə uğura nail olmuşdur və bu uğurlar “İnsan kapitalı və elm”, “Biznesin inkişafı”, “Texnologiya və bilik iqtisadiyyatı” kimi kateqoriyalarda öz əksini tapmışdır. Lakin, innovasiya sıralamasında Azərbaycanın reytingi əvvəlki il müqayisədə bu il dəyişməz qalmışdır. Bu baxımdan da innovasiya yönümlü sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün dövlət yüksək peşə vərdişlərinə yetişdirilməsinə çox böyük diqqət ayırmalıdır. Sözsüz ki, son illər ərzində İKT sahəsində Azərbaycan bir çox uğurlar

əldə etmişdir ki, bu uğurları həm zəka, həm biznes, həm də intellekt yönümlü inkişaf ələqələndirmək düzgün olardı.

Ümumiyyətlə, innovasiya yönümlü sahibkarlığın təkmilləşdirilməsi üçün informasiya resurslarından daha şəffaf şəkildə istifadə və elektron xidmətlərin sayının artması çox əlverişli bir addım olardı. Bütün bu kimi problemlə məsələlərin hamısının həlli özünü “Azərbaycan 2020 gələcəyə baxış” tapmasa da, bu konsepsiyada innovasiya yönümlü institutların yaradılmasını, müasir modelin formalaşdırılması və sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi kimi məsələlərin həllini əksini görmək mümkündür. Həmçinin təbii resurslardan ölkə iqtisadiyyatının asılılığının minimuma endirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi kimi həyati-vacib məsələlər ölkədə elmtutumlu istehsal sahələrinə və innovasiya sahibkarlığına olan diqqəti əhəmiyyətli dərəcədə artmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının demək olar ki, bütün sahələrində innovasiya yönümlü istehsal və xidmət müəssisələrinin fəaliyyəti canlanmağa başlamışdır. Buraya biz tikinti, turizm və kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, rabitə və digər sahələri qeyd edə bilərik. Həmçinin bu fəaliyyətlərin ən çox hissəsi iqtisadiyyatın ən önəmli sahələrindən biri olan kənd təsərrüfatı sahəsində də tapmaqdadır. Aqrar sektora innovativ bir ruhun gəlməsi və ənənəvilikdən fərqli olaraq istehsal, elm və texnoloji yeniliklərin tətbiq olunmasına edilən cəhdlər bu sektorda intibah dövrünün başlanğıcından xəbər verir. Ölkənin kənd təsərrüfatına tətbiq edilən innovasiyalar müasir texnologiyaların asanlıqla tətbiqinə və elektron informasiya bazasının yaradılmasına xidmət edərək son nəticədə ölkədə məhsuldarlığın artmasına və əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə məqsədlənmişdir.

Ümumiyyətlə, innovasiya sistemində informasiya resurslarından istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün dövlətin diqqət ayırmalı olduğu fəaliyyət sahələrini aşağıdakı formalarda göstərə bilərik:

- 1) Respublikada informasiya texnologiyalarının geniş miqyasda tətbiqi ilə əlaqəli fəaliyyətin dərinlən təhlili və tənzimlənməsi;
- 2) İnnovasiya sahibkarlığının təşkilati-iqtisadi meyanizmlərinin

formlaşdırılması və vaxtaşırı təkmilləşdirilməsi məqsədilə qanunvericilik bazasının yaradılması;

3) Milli informasiya resursu mərkəzinin yaradılması və dövlət orqanlarının bu istiqamətdə sistemə inteqrasiyasını təmin etmək;

4) İnnovasiya yönümlü sahibkarlıq obyektlərinə xarici və yerli sərmayenin cəlb edilməsi və və siyasi, iqtisadi eləcə də hüquqi baxımdan iştirakçılara şəraitin yaradılmasına nail olmaq;

5) Respublikanın informasiya təhlükəsizliyinə nail olmaq;

6) Elektron hökumət sisteminin iqtisadiyyatın digər sahələr üzrə formalaşdırılması istiqamətində ardıcıl işlərin görülməsi;

7) Elm və təhsil sahəsində innovativ kadr hazırlığına xüsusi diqqət ayırmaq və mütəxəssislərin hazırlanması;

8) Sahibkarlığın inkişafı baxımından müəssisələrə informasiya məsləhət xidmətinin təşkili.

Sözsüz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının demək olar ki bütün sahələrində innovasiya yönümlü istehsal və xidmət müəssisələrinin fəaliyyəti canlanmağa başlamışdır. Buraya biz tikinti, turizm və kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, rabitə və digər sahələri qeyd edə bilərik. Həmçinin bu fəaliyyətlərin ən çox hissəsi iqtisadiyyatın ən önəmli sahələrindən biri olan kənd təsərrüfatı sahəsində də tapmaqdadır. Aqrar sektora innovativ bir ruhun gəlməsi və ənənəvilikdən fərqli olaraq istehsal, elm və texnoloji yeniliklərin tətbiq olunmasına edilən cəhdlər bu sektorda intibah dövrünün başlanğıcından xəbər verir. Ölkənin kənd təsərrüfatına tətbiq edilən innovasiyalar müasir texnologiyaların asanlıqla tətbiqinə və elektron informasiya bazasının yaradılmasına xidmət edərək son nəticədə ölkədə məhsuldarlığın artmasına və əhəlinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə məqsədlənmişdir. Bundan başqa, elektron kənd təsərrüfatı informasiya sistemi bu ilin ilk rübündə artıq işlək vəziyyətə gətirilərək bir neçə rayonda pilot layihə şəklində fəaliyyətə başlamışdır.

Sözügedən sistem Avropa Kənd təsərrüfatı Nazirliyi və başqa əlaqəli dövlət qurumlarının təklif və tövsiyələri nəzərə alınaraq Avropa İttifaqı tərəfindən texniki

yardım göstərilməklə hazırlanmışdır. Burada İKT infrastrukturu olaraq data base, server təminatı, rabitə və şəbəkə sistemləri, kompyuterlər üçün proqram təminatı, lisenziyalar təminatı kimi amillər əsas götürülmüşdür.

Struktur islahatlarının həyata keçirilməsinin əsas istiqamətlərindən olan elektron kənd təsərrüfatı sistemi informasiya bazasını formalaşdırmaqla fermerlərə dövlət tərəfindən veriləcək subsidiyaların şəffaf və daha asan yerinə yetirilməsinə məqsədlənmişdir. Bununla yanaşı, subsidiyaların verilməsi prosesinin daha çevik və adekvat şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaradacaqdır. Sistemin iş prinsipi ilk olaraq peyk vasitəsilə ölçülərin müəyyən edilərək şəkil və təsvirlərdən istifadə edərək, şəffaflıq prinsipi ilə yanaşı, əkin sahələrin həcmi, təsərrüfat təyinatlı torpaqların müəyyənləşdirilməsi, həmçinin il ərzində olan əkin həcmi, məhsuldarlığı, hansı növ bitkilərin əkilməsinə müəyyən etməyə imkan verəcəkdir.

Ümumiyyətlə dəqiqliklə qeyd etmək mümkündür ki, kənd təsərrüfatı sahəsində zəif innovativ inkişafa göstəricilərini biz elmin və elmin nəticələrinin istehalatda tətbiqinin qənaətbəxş şəkildə olmamasındadır. Kənd təsərrüfatının innovativ inkişafı baxımından aqrar sahədə bundan sonra edilməsi vacib olan işləri aşağıdakı qeyd olunan təkliflərə istiqamətlənərək həyata keçirməklə innovativ sahibkarlığın inkişafında daha rahat nəticə ala bilərik.

-sahibkarlara dəstək məqsədilə xidmət, aqrar çağrı mərkəzinin yaradılması və yaxud da dövlət tərəfindən biznes inkubatorların yaradılması dəstəyi;

-sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq niyyəti olan şəxslərə dövlət tərəfindən xüsusi güzəştlərin edilməsi, aşağı bank faizləri ilə kreditlər ayırmaq, vergi və gömrük güzəştləri və s. etmək;

-dövlət tərəfindən xüsusi təhsil və tələbə müdabilə proqramlarına marağın artırılması və tələbələrin qabaqcıl xarici ölkə və təşkilatlara göndərilərək həmin sözügedən təcrübələrin dərinlən öyrənilməsinə maliyyə və digər təşkilati dəstək göstərmək;

- elm adamlarına, yenilikçi alimlərin maddi təminatının reallaşdırılmasına nail olmaq, eləcə də alimlərin öz ixtiralarını sınaqdan keçirdə bilmək imkanı yaratmaq və müasir laboratoriya şəraitinin yaradılmasına nail olmaq;

- uzunmüddətli strateji nailiyyət kimi universitet və elm və innovasiya mərkəzi ilə qarşılıqlı əməkdaşlığın qurulmasına nail olmaq;

-kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə bağlı kənd təsərrüfatı sığorta mexanizmini işləyib, tətbiq etmək;

-tam şəffalığın təmin edilmə məqsədilə istehsalla bağlı dəyər zəncirinə daxil olan bütün proseslərin elektronlaşdırılmasına nail olmaq;

-innovativ xarici texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi yönündə danışıqlar aparmaq və dövlət tərəfindən pilot layihələr şəklində texnologiyaların tətbiqinə imkan yaratmaq;

-kənd təsərrüfatının inkişafı üçün vacib olan 5 amil içərisindən olan su və torpaq şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə irriqasiya (damcı, pivot) suvarma sistemlərinin qurulması və torpağın bioloji və kimyəvi quruluşunun analizləri yolu innovativ metodlarla sahibkarlara məhsuldarlığı artırmağa yönələn konkret növ addımların atılması.

3.2. Kadr hazırlığında innovasiya texnologiyalarından istifadə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

Bir çox inkişaf etmiş ölkələr inkişaf strategiyası olaraq cəmiyyətin innovativ inkişaf ideyasını əsas prioritet götürürlər. Bu mənada innovativ inkişafı da istehsal əsaslı iqtisadi biliyə əsaslanan bir anlayış kimi qəbul edirlər. Cari dövrdə elmi biliyi və informasiya bazası daha çox olan deyil, bu bilikdən düzgün şəkildə səmərəli formada istifadə edərək elmin nəticələrini istehsalda operativ tətbiq edən ölkələr daha çox irəliləmiş olur. Hətta belə bir deyim də vardır ki, elmin vətəni olmaz. Bu söz özündə bir sıra sualların cavabını gizlədir. Yəni, innovasiya texnologiyalarından istifadə etmək dünyanın istənilən ölkəsində mümkündür və bunun üçün kifayət qədər də potensial var olmaqdadır. Ümumilikdə biz, innovasiya məfhumunu kadr potensialının inkişafı baxımından götürsək onu elmi nailiyyət, kəşf, ixtira və intellektual mülkiyyət kimi məhsulların bazarda kommersiyalaşdırma bilmək qabiliyyəti kimi görməliyik. Sürətli inkişaf tsikli yaşayan ölkələr sırasına daxil olan Çində istifadə edilən texnologiyaların 95%-dən

artıq hissəsi innovativ ideya kimi xarici ölkələrdən alınmışdır. Həmçinin bu növ iş prinsipi ilə Çin yüksək texnologiyaların ixracına görə dünyada 1-ci yerdədir, hətta ABŞ-ı qabaqlamışdır. Rusiya Federativ Respublikası isə son zamanlar dövlət tərəfindən xüsusi diqqətə alınaraq dövlət siyasətinin prioritetinə çevrilibdir. Buna baxmayaraq ölkədə olan inzibati amirlik idarə sistemi, monopoliyanın mövcudluğu, korrupsiya və bürokratiya kimi ciddi maneələr innovativ inkişafa nail olmağa çətinliklər yaratmaqdadır. Azərbaycanda isə son 4-5 illik dövr ərzində informasiya texnologiyalarına, insan kapitalına, sahibkarlığın inkişafı baxımından kadr potensialının gücləndirilməsinə və eləcə də təhsilin inkişafına daha ciddi diqqət ayrılmaqdadır. Ali təhsilin inkişafına nail olmaq üçün avropa təhsil sistemində inteqrasiya, təhsilin inkişafına dair proqramları və s. dövlət tərəfindən proqramların hazırlanaraq icrası müsbət dəyişikliklərin olacağından xəbər verir. Sözsüz ki, ölkənin innovasiya inkişafının özülündə innovativ düşüncəli kadrların olması durur ki, bu da təhsil sisteminin yenilikçi ideyalar və metodlarla təşkilində birbaşa asılıdır. Hərçənd ki, bu gün təhsil, elm və istehsalat əlaqələrinin qurulmaması tələbələrin innovativ ruhda yetişməsinin qarşısını alan amillər sırasındadır. Ənənəvi təhsildən fərqli olaraq innovativ təhsil sistemi özündə kadrların müəyyən layihə və ideyaların işlənilib hazırlanmasında və idarə olunmasında praktiki həllərin yerinə yetirilməsinə imkan verir.

Ölkənin kadr hazırlığında innovativ yanaşmanın və texnologiyaların tətbiqini vacib edən yeganə faktor mövcud və ya yetişdirilən kadrların inkişaf səviyyəsinin dünya standartları ilə ayaqlaşa bilmək potensialına sahib olmağa yiyələnəkdir. Kadr potensialında innovasiya texnologiyalarının istifadəsi təhsilə olan fundamental yanaşmanın dəyişməsinə deyil, sadəcə həmin yanaşmanın daha da üst səviyyəli inkişafına hədəflənir. Belə ki, müasir texnologiyalar artıq təhsilə olan yanaşmanın daha çox rəqəmsallaşması və texnoloji avadanlıqların köməyi vasitəsilə daha da interaktiv şəkildə həyata keçirilməsinə gətirib çıxarır. Daha doğrusu gələcək rəqəmsal iqtisadiyyat terminin üzərində qurulmaqdadır ki, bununla da bir çox yüksək gəlirli peşələr (menecer, mühasib, rieltor, hüquq məsləhətçisi və s.) kimi ixtisaslar tədrisən öz aktulluğunu itirməyə başlayacaqdır.

Dünyada artıq bu sözügedən ixtisaslarda peşə sahiblərinin sayı və populyarlığı öz əhəmiyyətini itirməyə başlamışdır. Belə olduğu halda isə süni intellekt, robot mühəndisliyi, app developerlik, rəqəmsal marketing, dizayn, genetika mühəndisliyi kimi ixtisaslar daha aktualıq qazanmaqdadır.

Bu gün ölkədə kadr potensialının formalaşması ilk növbədə təhsil müəssisələri olan məktəb, universitet, peşə təhsili məktəblərində formalaşmaqdadır. Bu müəssisələrin hər biri strateji əhəmiyyət daşımaqla bərabər təhsil siyasətinin ən əsas icraçılarıdır. Sözsüz ki, texnologiyaların kadr hazırlığına tətbiqini həyata keçirtməkdən ilk növbədə universitetlərdə elmi səviyyəni yüksəltmək və bu əlaqəni iqtisadiyyatın inkişafına birləşdirməkdən ötəri innovativ infrastruktur formalaşdırılmalıdır. Digər tərəfdən, kadr hazırlığında bu strateji yükü daşımaq üçün innovasiya texnologiyalarından istifadə mexanizmlərini analiz edərək deyə bilərik ki, universitetlər:

-innovasiyalı təhsilə nail olmaq üçün real əmək bazarında mütəxəssisə lazımı biliklə universitetdə tədris edilən biliklər müqayisə olunmalıdır. Bu səbəbdən də dünyada baş verən elmi və texnoloji yeniliklər və dəyişikliklər daim izlənməli və dəyərli innovasiyalar ölkədə universitetlərə tətbiq olunmalıdır. Eyni zamanda, universitet əmək bazarının dəyişən ehtiyaclarını əvvəlcədən müəyyənləşdirməli və əmək bazarına uyğun potensialda kadr hazırlığını yerinə yetirməlidir.

-kadr hazırlığında təhsil proqramlarının müasirləşdirilməsi və innovasiya yönümlü kadrların hazırlanmasında innovativ layihələrin idarı olunması, innovasiya menecmenti kimi yeni tədris nəzəriyyələrinin

-tələbələr üçün elektron universitet platformasının yaradılması mahiyyət etibarilə tələbələrə informasiya transferi, inzibati süründürməçiliyi minimumlaşdırmağa xidmət etmək;

-virtual təhsil texnologiyalarını tətbiq edərək distant təhsildə tələbələrə yaxından köməklik göstərmək;

-universitetlərdə kadr hazırlığı baxımından dünyanın qlobal elmi və məlumat mərkəzlərinə çıxışı təmin edərək innovasiyalı inkişaf məqsədilə xarici təcrübəni mənimsəməyə diqqət ayırılmalıdır.

Universitetlərdə əldə olunan nəzəri biliklərin və elmi məhsulların istehsalata tətbiqinin reallaşdırılması üçün universitetin fəaliyyətini əhatə edən texnologiya transfer mərkəzinin yaradılması çox vacibdir. Bu da innovasiya texnologiyalarının kadr hazırlığında rolunun artmasına böyük töhvə verəcəkdir. Ən başlıcası isə tələbələrin bu mərkəzlərdə aktiv iştirakı onların gələcəkdə ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı yönümlü inkişafı fəaliyyətində ölkə iqtisadiyyatına dəstək olacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya ölkələri son illər ərzində öz innovasiya siyasətlərində inkişaf baxımından çox böyük dəyişikliklər həyata keçirirlər. Bu dəyişikliklərin əsas səbəbi yalnız ümumdünya maliyyə və qlobal iqtisadi böhranı ilə deyil, həmçinin XXI əsrin başlanğıcında olan elmi-texnoloji və sənaye inqilabı ilə əlaqəli olan informasiya, idrak və kommunikasiya, bio və nano texnologiyaların (Nanotechnology, Biotechnology, Information technology, and Cognitive Science) kimi anlayışların və ya yeniliklərin meydana çıxması ilə sıx əlaqəlidir.

Dünya təcrübəsində müxtəlif sahələr üzrə innovasiyalı inkişaf fəaliyyətinin təşviq olunması məqsədilə müəssisələrə vergi güzəştlərinin tətbiqi geniş yer alır.

Buraya:

- 1) Vergi kreditinin təmin edilməsi;
- 2) İnnovativ layihələrin reallaşdırılması və bu sahəyə qrantları verilməsinin tətbiqi;
- 3) Fiziki şəxslər və biznes adamlarının dividendlərində güzəştli vergi;
- 4) İnnovativ şirkətlərin səhmlərinin qəbulu;
- 5) R&D araşdırmalarına yönəldilmiş gəlir vergisinin dərəcəsinin azaldılması;
- 6) Patentlərin, lisenziyaların, əqli mülkiyyət, nou-hau və digər qeyri-maddi aktivlərin istifadəsi nəticəsində güzəştli gəlir vergisi və s.

Eyni zamanda bir çox xarici ölkələrin sahibkarlıq mühitinin dəstəklənməsi üçün təşkilati-idarəetmənin daha səmərəli mexanizmlərindən istifadə olunur. Burada əsas mexanizm kimi son vaxtlar çox geniş yayılan biznes-inkubator anlayışı çıxış edir. Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sahibkarlığın innovasiya inkişafının təmin edilməsində bines-inkubatorlar inteqrasiya edici rol oynayaraq, kiçik və orta müəssisələrin inkişafını akselerasiya edərək, regional iqtisadi aktivliyin templərinin də artmasında mühüm rol oynayır. Hal-hazırda ölkəmizdə innovasiya yönümlü sahibkarlıq fəaliyyətlərinin vəziyyəti, ümumən cəmiyyətin intellektual potensialına uyğun şəkildə deyildir və iqtisadiyyatın yenilənməsi tələblərinə tam cavab vermir. Sahibkarlıq mühitinin inkişaf etdirilməsi sahəsində dövlət tərəfindən indiyə kimi bir necə ciddi addım atılmışdır. Sözsüz ki,

buraya qəbul edilən dövlət proqramları və strateji hədəf olan gələcəyə baxış konsepsiyası kimi tədbirlər son nəticədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına doğru istiqamətlənir. Mahiyyət etibarilə sahibkarlığın inkişafı öz növbəsində, ölkədə yaşayış səviyyəsinin artmasına, işsizliyin azalmasına, rihaf səviyyəsinin yüksəldilməsinə, iqtisadiyyatın güclənməsinə və inkişafına böyük töhvə verir. Ümumilikdə müəssisələrin innovasiyalı inkişafının təmin edilməsi məqsədilə innovasiya infrastrukturunu yaradılması çox vacib amildir.

Araşdırmalar zamanı Azərbaycan iqtisadiyyatının innovasiya yönümlü inkişafını təmin etmək məqsədilə təbii ehtiyatların hasili və ixracı amillindən ölkə iqtisadiyyatının asılılığının azaldılması, qeyri-neft yönümlü iqtisadi sektorların yüksək inkişaf tempinin əldə olunması kimi prioritet istiqamətlər müəyyən olunarkən ən böyük potensial İKT sahəsində önə çıxmışdır ki, Azərbaycan firmalarının uzunmüddətli innovasiyalı inkişafının təmin olunmasında elm, təhsil və İKT-nin ölkənin qeyri-neft sektorunun payında gücləndirilməsinə xüsusi diqqət ayırmaq prioritet olaraq götürülməlidir. Qlobal bazarlarda elektron ticarət dövriyyəsinin günü-gündən artdığı bir vaxtda gələcəyə aid belə bir proqnoz vermək mümkündür ki, ümumiyyətlə bazarlarda rəqabət qabiliyyəti firmaların informasiya və kommunikasiya resurslarından səmərəli istifadədən birbaşa asılı olacaqdır.

Onu da vurğulamaq vacibdir ki, hər hansı bir ölkənin müəyyən bir nəticəyə nail olması üçün uzunmüddətli dövrdə cəmiyyət, istərsə də dövlət tərəfindən konkret addımlar atılmalıdır. Bu addımların əsasını isə dövlətin elmə və innovasiyalar sahəsində ayırdığı xüsusi dövlət siyasəti təşkil edir. Hal-hazırda dövlətin qarşısında əsas vacib məsələ iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq, iqtisadiyyatın səmərəliliyini artırmaq, və iqtisadiyyatın innovasiyalı irəliləyişinə nail olmaqdan ibarətdir. Bununla yanaşı, prioritet istiqamət kimi xarici investisiyanı ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək (xüsusilə də qeyri-neft sektoru), rəqabət qabiliyyətli məhsulların xarici bazarlara çıxışını təmin etməkdən ibarətdir. Həmçinin dövlət qarşısında ənənəvi iqtisadiyyatdan bilik iqtisadiyyatına keçidin təmin edilməsi kimi mühüm strateji amil dayanmışdır. Bu baxımdan da, bu tip

əhəmiyyətli tapşırığın icrası üçün innovativ bir iqtisadi modelin meydana çıxarılması zərurəti dayanır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının demək olar ki, bütün sahələrində innovasiya yönümlü istehsal və xidmət müəssisələrinin fəaliyyəti canlanmağa başlamışdır. Buraya biz tikinti, turizm və kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, rabitə və digər sahələri qeyd edə bilərik. Həmçinin bu fəaliyyətlərin ən çox hissəsi iqtisadiyyatın ən önəmli sahələrindən biri olan kənd təsərrüfatı sahəsində də tapmaqdadır. Aqrar sektora innovativ bir ruhun gəlməsi və ənənəvilikdən fərqli olaraq istehsal, elm və texnoloji yeniliklərin tətbiq olunmasına edilən cəhdlər bu sektorda intibah dövrünün başlanğıcından xəbər verir. Ölkənin kənd təsərrüfatına tətbiq edilən innovasiyalar müasir texnologiyaların asanlıqla tətbiqinə və elektron informasiya bazasının yaradılmasına xidmət edərək son nəticədə ölkədə məhsuldarlığın artmasına və əhalinin sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə məqsədlənmişdir.

Ümumiyyətlə dəqiqlikə qeyd etmək mümkündür ki, kənd təsərrüfatı sahəsində zəif innovativ inkişafın əsas səbəbini biz elmin və elmin nəticələrinin istehsalatda tətbiqinin qənaətbəxş şəkildə olmamasında görə bilərik. Kənd təsərrüfatının innovativ inkişafı baxımından aqrar sahədə bundan sonra edilməsi vacib olan işləri aşağıdakı qeyd olunan təkliflərə istiqamətlənərək həyata keçirməklə innovativ sahibkarlığın inkişafında daha rahat nəticə ala bilərik.

-sahibkarlara dəstək məqsədilə xidmət mərkəzinin yaradılması və yaxud da dövlət tərəfindən biznes inkubatorların yaradılması dəstəyi;

-sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq niyyəti olan şəxslərə dövlət tərəfindən xüsusi güzəştlərin edilməsi, aşağı bank faizləri ilə kreditlər ayırmaq, vergi və gömrük güzəştləri və s. etmək;

-dövlət tərəfindən xüsusi təhsil və tələbə müdabilə proqramlarına marağın artırılması və tələbələrin qabaqcıl xarici ölkə və təşkilatlara göndərilərək həmin sözügedən təcrübələrin dərinədən öyrənilməsinə maliyyə və digər təşkilati dəstək göstərmək;

- elm adamlarına, yenilikçi alimlərin maddi təminatının reallaşdırılmasına nail olmaq, eləcə də alimlərin öz ixtiralarını sınaqdan keçirdə bilmək imkanı yaratmaq və müasir laboratoriya şəraitinin yaradılmasına nail olmaq;

- uzunmüddətli strateji nailiyyət kimi universitet və elm və innovasiya mərkəzi ilə qarşılıqlı əməkdaşlığın qurulmasına nail olmaq;

-kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə bağlı kənd təsərrüfatı sığorta mexanizmini işləyib, tətbiq etmək;

-tam şəffallığın təmin edilmə məqsədilə istehsalla bağlı dəyər zəncirinə daxil olan bütün proseslərin elektronlaşdırılmasına nail olmaq;

-innovativ xarici texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi yönündə danışıqlar aparmaq və dövlət tərəfindən pilot layihələr şəklində texnologiyaların tətbiqinə imkan yaratmaq;

-kənd təsərrüfatının inkişafı üçün vacib olan 5 amil içərisindən olan su və torpaq şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə irriqasiya suvarma sistemlərinin qurulması və torpağın bioloji və kimyəvi quruluşunun analizləri yolu innovativ metodlarla sahibkarlara məhsuldarlığı artırmağa yönələn konkret növ addımların atılması.

Ölkənin kadr hazırlığında innovativ yanaşmanın və texnologiyaların tətbiqini vacib edən yeganə faktor mövcud və ya yetişdirilən kadrların inkişaf səviyyəsinin dünya standartları ilə ayaqlaşa bilmək potensialına sahib olmağa yiyələnməkdir. Bu gün ölkədə kadr potensialının formalaşması ilk növbədə təhsil müəssisələri olan məktəb, universitet, peşə təhsili məktəblərində formalaşmaqdadır. Bu müəssisələrin hər biri strateji əhəmiyyət daşımaqla bərabər təhsil siyasətinin ən əsas icraçılarıdır. Sözsüz ki, texnologiyaların kadr hazırlığına tətbiqini həyata keçirməkdən ilk növbədə universitetlərdə elmi səviyyəni yüksəltmək və bu əlaqəni iqtisadiyyatın inkişafına birləşdirməkdən ötəri innovativ infrastruktur formalaşdırılmalıdır. Digər tərəfdən, kadr hazırlığında bu strateji yükü daşımaq üçün innovasiya texnologiyalarından istifadə mexanizmlərini analiz edərək deyə bilərik ki, universitetlər:

-innovasiyalı təhsilə nail olmaq üçün real əmək bazarında mütəxəssisə lazımı biliklə universitetdə tədris edilən biliklər müqayisə olunmalıdır. Bu səbəbdən də dünyada baş verən elmi və texnoloji yeniliklər və dəyişikliklər daim izlənməli və dəyərli innovasiyalar ölkədə universitetlərə tətbiq olunmalıdır. Eyni zamanda, universitet əmək bazarının dəyişən ehtiyaclarını əvvəlcədən müəyyənləşdirməli və əmək bazarına uyğun potensialda kadr hazırlığını yerinə yetirməlidir;

-kadr hazırlığında təhsil proqramlarının müasirləşdirilməsi və innovasiya yönümlü kadrların hazırlanmasında innovativ layihələrin idarə olunması, innovasiya menecmenti kimi yeni tədris nəzəriyyələrinin tələbələrin tədris yükünə əlavə edilməsi;

-tələbələr üçün elektron universitet platformasının yaradılması mahiyyət etibarilə tələbələrə informasiya transferi, inzibati süründürməçiliyi minimumlaşdırmağa xidmət etmək;

-virtual təhsil texnologiyalarını tətbiq edərək distant təhsildə tələbələrə yaxından köməklik göstərmək;

-universitetlərdə kadr hazırlığı baxımından dünyanın qlobal elmi və məlumat mərkəzlərinə çıxışı təmin edərək innovasiyalı inkişaf məqsədilə xarici təcrübəni mənimsəməyə diqqət ayrılmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik. Heyətin idarə edilməsi. Bakı “İqtisad universiteti” Nəşriyyatı, 2012 – 508 səh.
2. A.H. Tağıyev, İ.B. Əmirov, (2010) İnnovasiya menecmenti, Bakı 7-12 səh.
3. Atakişiyev M., Süleymanov Q. “İnnovasiya menecmenti”. ”Təfəkkür” nəşriyyatı, Bakı 2004
4. Hüseyinov T.Ə. Firma iqtisadiyyatı. Bakı “Səda” 2009, 590 səh.
5. İnnovasiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi – Azərbaycanın vergi jurnalı, 20 səh.
6. G.A. Əzizova., Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti, (2012)
7. Qasimov F.H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı: «Elm», 2009, 416 səh.
8. Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. Menecment (dərslik). Bakı 2005 – 1000 səh.
9. Tağıyev A.H.. İnnovasiya (2 sayılı broşura). Bakı, Təknur, 2012, s.66
10. Quliyev T., Menecmentin (idarəetmənin) əsasları, “Qərənfil” nəşriyyatı, Bakı 2006, 591 səh.
11. Qiyasova Z.H.(2016) İqtisadiyyatın davamlı inkişafı problemləri, perspektivlər Beynəlxalq elmi konfrans
12. Qasımzadə Cəmilə, ”Azərbaycanda innovasiya siyasətinin effektivliyinin artırılması yolları”, 2016, ADİU, Bakı, 89 səh.
13. Rüstəmli Tərən, “Müasir dövrdə innovasiyalı inkişaf modelinə keçidin dövlət mexanizmi”, 2016, ADİU, Bakı, 106 səh.
14. Məmmədova Nargilə, “Biznesin innovasiyalı inkişafının əsas istiqamətləri ”, 2016, ADİU, Bakı 101 səh.

Xarici dildə

1. Drucker, P., (1985), ‘Entrepreneurship and Innovation: Practice and Principles’, Harper Business, New York
2. Joyce T., Stivers B.P., (1999), ‘Knowledge and innovation: a classification of US and Canadian firms’, International Journal of Technology Management, 18, 500-509
3. Peter F. Drucker, Innovation and Entrepreneurship, Harper & Row Publishers, Inc 1985

İnternet resurları

1. <https://courses.lumenlearning.com/santaana-informationsystems/chapter/intellectual-property/>
2. https://www.researchgate.net/publication/273914172_FIRMA_DEGERLEMESINDE_ENTELEKTUEL_SERMAYENIN_YERI_VE_ONEMI_-_ROLE_AND_IMPORTANCE_OF_INTELLECTUAL_CAPITAL_IN_FIRM_VALUATION

3. http://elibrary.bsu.az/books_135/N_91.pdf
4. https://www.prh.fi/stc/attachments/patentintuotteet/patentointiulkomailla/intellectual_property_protection_China_150504.pdf
5. <https://www.uschina.org/reports/best-practices-intellectual-property-protection-china>
6. <https://testmyprep.com/subject/investment/innovative-strategy-of-enterprise-development>
7. http://lib.bbu.edu.az/read.php?item_type=lecture&file_type=pdf&file=139
8. <http://www.stj.sam.az/post/innovasiyal%C4%B1-inki%C5%9Faf-n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si-%C9%99sas-anlay%C4%B1%C5%9Fflar-v%C9%99-qanunauy%C4%9Funluqlara-politoloji-bax%C4%B1%C5%9F>
10. <http://copat.gov.az/news/qli-mulkiyyt-agentliyin-innovasiyal-inkisafda-qli-mulkiyytin-qorunmasi-millri-movzusunda-dyirmi-masa-kecirilib>
11. <https://www.devletdestekli.com/isyeri-acmak-isteyene-4-farkli-devlet-destegi/>
12. <https://az.f-chain.com/ru/azerbajjan-improves-in-global-innovation-index-2018-rating/>
13. <https://articlekz.com/en/article/17987>
14. <https://anau.am/en/about-us/2319-2018-05-23-07-56-52>
15. <https://www.ite.az/en/1>
16. <https://cyberleninka.ru/article/n/innovative-technologies-in-human-resources-management-at-the-enterprise>
17. <https://cyberleninka.ru/article/n/innovative-technologies-in-human-resources-management-at-the-enterprise>
18. http://library.oyu.edu.az/boks/N_2078.pdf
19. <http://lib.bbu.edu.az/files/book/430.pdf>
20. <https://www.pdfdrive.com/entrepreneurship-innovation-management-e18439823.html>
21. <https://www.pdfdrive.com/drucker-1985-innovation-and-e-e29476399.html>
22. <http://diskurs.az/az-rbaycan-t-hmasib-lizad-innovasiyanin-inkisaf-etm-kd-olan-olk-l-rin-iqtisadi-inkisafina-t-siri/>
23. https://www.academia.edu/9022183/%C4%B0NOVAS%C4%B0YA_%C6%8FSASLI_%C4%B0QT%C4%B0SAD%C4%B0_%C4%B0NK%C4%B0%C5%9EAF_V%C6%8F_D%C3%96VL%C6%8FT_T%C6%8F%C5%9EV%C4%B0QL_%C6%8FR%C4%B0N%C4%B0N_%C6%8FH%C6%8FM%C4%B0YY%C6%8FT%C4%B0

Cədvəl siyahısı

Cədvəl 1. MDB ölkələrinin iqtisadiyyatında texnoloji ukladların qısa məzmunu..	19
Cədvəl 2. Məhsulun həyat tsikli	20
Cədvəl 3. ABŞ tərəfindən patentlərə qrant ayrılan ən çox 10 şirkət 1987,2000,2011-ci illər üzrə	44
Cədvəl 4. Qlobal İnnovasiya İndeksi 2018-ci il üzrə	58

Qrafik siyahısı

Qrafik 1. Beynəlxalq şirkətlərin əldə etdikləri patent müraciətlərinin sayı 2015-cü il üzrə.....	45
--	----